

“HÜKÜMET-İ MİLLİYENİN TEŞEKKÜLÜNDEN LOZAN KONFERANSI’NA KADAR” RUSYA, İNGİLTERE, FRANSA, İTALYA, YUNANİSTAN VE İRAN’LA İLİŞKİLERE DAİR BİR DIŞİŞLERİ RAPORU

Veysel USTA*

Yrd Doç. Dr. Emel AKAL**

Özet

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından kabul edilen Misak-ı Milli'nin ilanından sonra Sevr projesinin uygulanamayacağı endişesine düşen İtilaf Devletleri, bu harekete karşı sert tedbirler almaya karar vermiş ve 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından İstanbul'un fiilen işgali gerçekleştirilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin toplanması için Anadolu vilayetlerine yeni bir çağrı yapmıştır. 23 Nisan 1920'de toplanan Büyük Millet Meclisi, bir yandan iç politikaya yönelik faaliyetlerini süratle hayata geçirmeye çalışırken, öte yandan bu mücadeleden başarıyla çıkabilmek için Sovyet Rusya ile diplomatik ilişki kurmayı öncelikleri arasına almıştır. Sovyet Rusya'dan alınan para ve silah desteğinin de yardımıyla Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesinin silahlı aşaması Büyük Taarruz'la tamamlanmış ve Mudanya Mütarekesi ile siyasi bir sonuca bağlanmıştır.

Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılışından başlayıp Lozan Konferansı'na kadar geçen sürede dış politikaya ilişkin yaşanan gelişmeler hakkında, Hariciye Vekaleti tarafından hazırlanarak, büyük olasılıkla Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuş olan Cumhurbaşkanlığı Arşivindeki bu rapor, döneme ilişkin bilinenlerin dışında önemli ayrıntıları da yansıtması bakımından döneme ışık tutacak niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: *Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele, Dış Politika, İngiltere, Fransa, İtalya, Sovyet Rusya, İran, Yunanistan, Ankara*

---

* Okt. KTÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, TRABZON.

** Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Abstract

After the Declaration of the National Pact adopted by the last Ottoman Chamber of Deputies, Allied Powers were concerned that this project would not be implemented and decided to take tough measures against this movement. Afterwards, on 16 March 1920, actual occupation of Istanbul was carried out by the British army. Upon this development, Mustafa Kemal Pasha, as the Chairman of the Delegation of Representatives of the National Assembly in Ankara, called for the immediate initiative and convention of the Anatolian provinces. Having gathered on 23 April 1920, the Grand National Assembly, tried, on the one hand, to manage the implementation of the new domestic policy and related activities and, on the other hand, made prior efforts to establish diplomatic relations with Soviet Russia. With the help of Russian support (money and weapons received from the Soviet Union), the armed phase of the national struggle for independence in Anatolia was completed and the Turkish Grand Attack (Great Taarruz) resulted in a political outcome with Mudanya Armistice. This Report, of documentary significance, from the Presidential Archive, is concerned with foreign policy developments from the opening of the Grand National Assembly in Ankara to the Lausanne Conference. The document was prepared by the ministry of foreign affairs and, most probably, submitted to Mustafa Kemal Pasha. It can shed light on some of the important details about the period beyond what is already known.

Key Words: *The Government of the Grand National Assembly, Mustafa Kemal Pasha, the National Struggle, Foreign Policy, Great Britain, France, Italy, Soviet Russia, Iran, Greece, Ankara*

Giriş

23 Nisan 1920'de Ankara'da faaliyete geçen BMM Hükümetinin Sovyet Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve İran'la olan münasebetleri hakkında kaleme alınmış önemli bir belge ile karşı karşıyayız. “*Hükümet-i Milliyenin Teşekkülünden Lozan Konferansı'na Kadar Rusya İle İlk Temas, Türk-Ermeni Harbi; Gürcistan'la Münasebatımız*”¹ açıklaması ile Cumhurbaşkanlığı Arşivine kaydedilen bu belgenin hazırlandığı tarih maalesef belirtilmemektedir. Raporu 1920-23 yılları arasındaki dış ilişkiler konusunda verilen bilgiler ve yorumlar öylesine detaylı ve derinliklidir ki, bir uzman tarafından kaleme alındığına hiç kuşku yoktur. 1920'lerin ilk yarısına ait olan bu raporun, bu dönemde Hariciye Vekilliği de yapmış olan Yusuf Kemal Tengirşenk tarafından kaleme alınmış olması güçlü bir ihtimaldir. Kırk sayfadan oluşan belgenin bazı yerlerinde “*Vekâlette bu babda dosya yoktur*” açıklamasına rastlanmaktadır; demek ki raporu kaleme alan, yazdıklarını belgelere dayandırarak yazmaya çalışmıştır.

¹ Cumhurbaşkanlığı arşivi, fihrist no kutu no özeti, 1&67 (17-3) 26/19.

Belgede üç yıllık olaylar aşağıda sıralanan yirmibir başlıkla irdelenmiştir. Bu başlıklar, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisinin yakın dışpolitika tarihinde hangi olayları dönüm noktası addettiğini de göstermektedir:

- Rusya İle İlk Temas
- Türk- Ermeni Harbi
- Gürcistan'la Münâsebâtımız
- Moskova Muâhedesi
- Rusya İle Münâsebâtımız
- Londra Konferansı'ndan Evvel Türk-Fransız Münasebeti
- Londra Konferansı'ndan Evvel Türk-İngiliz Münâsebâtı
- Londra Konferansı: Şubat-Mart 1921
- Mösyö Franklin Bulyon'un Ankara Seyâhatları ve Türk-Fransız İ'tilâfının Akdi
- Türk-Rus Münâsebâtı: Londra ile Lozan Arasında
- 1921 Senesinde Türk-İngiliz Münâsebâtı
- Türk-İtalyan Münâsebâtı
- Türk-Yunan Temasları
- Pontus Vakâyi'
- Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra Seyâhatı
- Yusuf Kemal Bey'in Paris Seyâhatını Müteâkib Bize Vâki' Mütâreke ve Sulh
- Teklifleri
- Cenova Konferansı
- 1922 Yazında Rusya ile Münâsebâtımız
- İran ile Münâsebâtımız
- Fethi Bey Siyâseti
- İzmir'in İstirdâdından Sonraki Vakayi'-i Siyâsiye

Yazar BMM hükümetinin Rusya ile neden ilişki kurduğunu şöyle açıklamaktadır:

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin küşâdını müteâkib teşekkül eden hükûmetin mesâil-i hâriciye hakkında vermiş olduğu ilk mühim karar, garbın bize karşı olan efkâr ve niyyâtı hakkında ma'lumâtı mevcut olduğundan, **şarkın ve bi'l-hâssa Rusya'nın bu bâbdaki efkâr ve niyyâtını öğrenmek üzere** Moskova'ya bir hey'et i'zâmı olmuştur.

Bu belgede incelenen dönemin üzerinden doksan sene geçmiş, bu dönem hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak TBMM hükûmetinin, yani Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların, bu çok önemli dönem süresince hangi durumda, hangi stratejik ve taktik refleksler verdiğini, ilk kez bir **resmî raporda** okumaktayız. Örneğin "Türk- Ermeni Harbi" başlığından sonra yazılanlar, Ankara hükûmetinin Kafkasya'daki durumu ve İngiltere faktörünü nasıl yorumladığını anlamak açısından önemlidir:

...bizi Ermenistan'a karşı sevk edib bu sûretle Kafkasya'da karışık bir vaz'iyet ihdâs etmek ve İngiltere Hükûmeti'nce geri alınması takarrur eden Batum ve Kafkasya'daki İngiliz kıt'aâtının vaz'iyetinin tavzîhine kadar gemilere irkâbına mâni' olmak isteyen Erzurum'daki İngiliz Kaymakamı Rawlinson'un tahrikâtına da kapılmayarak 1919 senesinde ve 1920'nin nisf-ı evvelinde intizâr vaz'iyetlerini muhafaza ettik.

Fakat 1920 Sonbahar'ında vaz'iyet, Ermeni mezâlîmi dolayısıyla tahammülsüz bir hale gelmiş, İngiliz kıt'aâtı Kafkasya'yı tahliye etmiş, Lenin dahi yolun bizce açılmasına mülâyim görünmüş olduğundan ve diğer taraftan Daşnakların o zaman hâl-i harbde bulunduğumuz düşmanlarla müştereken ve onların ta'lîmâtı dâhilinde hareket ettikleri aşikâr olduğundan Ermenistan seferine karar verilmiştir.

Ermenistan'la yapılan çatışmadan sonra Ankara hükûmetinin harekâtını güdüleyen dürtüler hakkında verilen bilgiler belki de ilk kez bu netliktedir:

"Harekât-ı harbiye esnâsında o zaman Menşevik olub garp devletlerinin nüfûzu tahtında bulunan Gürcistan bize karşı oldukça küstahâne bir tavır almış ve bir zamanlar Ermenistan muâhedesine şitâb edeceği hissini vermiş ise de hükûmetimizin vakar ve sükûneti ve Gürcü tehdidâtına karşı kullanacağı [...] ve aldığı tedâbir sayesinde böyle bir şey vuku' bulmamıştır.

Gümrü'nün zabtında orada **mahbûs bulunan komünist rüesâsı tahliye olunub bunlara hükûmet teşkil ettirilmiştir.**

O sırada hükümetimiz iki seferden birini ihtiyâr etmek mecburiyetinde idi. Bunlar da küçük bir Ermenistan'ı Daşnak olarak bırakıp bunu Rusya ile aramızda *tampon* yapmak, veyahut Bolşevik bir Ermenistan teşkiline yardım etmek, ya'ni Ermenistan'ın Rusya'ya iltihâkını ve bu sûretle Rusya ile irtibâtımızı te'mîn eylemek.

Esbâb-ı âtiye dolayısıyla ikinci şık tercih olunmuştur.

a-Daşnak bir Ermenistan'ın hâl-i harbde bulunduğumuz garb düvel-i muazzamasına dâimâ âlet ve Rusya ile muvasalatımıza mâni' olacağıının tabîi bulunması

b-O sırada esâsen Ermenistan'ın bir kısmını işgâle başlamış olub dostluklarına kıymet verdiğimiz Ruslarla bozuşmamak arzusu

c-Kendilerinden muavenet beklediğimiz Ruslarla irtibat te'mîni.

Maa-mâ-fih Rusların Erivan'a vâsıl olub orada bir Komünist hükümeti kurmalarına kadar. Daşnaklarla cereyân eden sulh müzâkeratı, evvela Ermenilerin bizden Batum ile Viçe arasında bir liman ve Van, Bitlis, Muş ve Hınıs'dan arazi istemeleri yüzünden dûcâr-ı müşkilât olduktan sonra, Kânûn-ı Evvel 920 tarihinde imza olunan Gümrü Muâhedesi'yle neticelenmiştir. Ermeni hey'et-i rüfekâsı bizden talep ettiği bu yerlere, Amerika dâhil olmak üzere dünyanın her tarafında bulunan Ermenileri yerleştirmek istediğini beyân etmiştir. Böyle bir teklifin bizce kabulü tabîatiyle imkânsızdır.”

Raporun “**Gürcistan'la Münasebatımız**” başlıklı bölümünde 1918-1921 yılları arasında gelişen olaylar ve Ankara ve Gürcistan arasındaki ilişkiler özetlenmekte, özellikle Şubat ve Mart 1921de, Batum, Ahışa ve Ahılkelek'in Türk kıtaatı tarafından hangi şartlar altında ele geçirildiği detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Ankara-Moskova Antlaşması'nın 15 Mart'ta imzalandığı hatırlanırsa, son ana kadar çatışmalı durumun sürdüğü görülecektir².

“**Moskova Muahedesi**” başlıklı bölümde Ankara-Moskova ilişkileri, Ankara hükümetinin istek ve hayalleri, kaygı ve endişeleri, beklenti ve hayal kırıklıkları açıklıkla anlatılmaktadır. Bolşevik Rusya'nın dışişleri komiseri Çiçerin'in tutumu dolayısıyla müzakerelerin kesintiye uğradığı, Bolşevik

² Bu dönemde yaşanan gelişmeler için okuma önerisi: Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2. Baskı. İstanbul 2014, İletişim Yayınları.

Rusya'nın Ankara heyetini etkileyebilmek için "Azeri komünistlerden Azerbaycan Adliye Komiseri ve murahhası Behbud Şah Tahniski'yi ve **Enver Paşa'yı**" araya koyduklarını, ancak kesilen görüşmelerin "o vakit Milletler Komiseri bulunan Mösyö **Stalin'in tavassutuyla** ve Türk nokta-i nazarına muvaffak bir surette müzakerat"ın tekrar başladığının belirtilmesi ilginç bir bilgidir. Raporda bu Antlaşmanın öneminin altı şöyle çizilmiştir:

Bu muâhede Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin **düvel-i muazzamadan biriyle akd ettiği ilk muâhededir**. Bunda Mîsâk-ı Millîmiz ve kapitülasyonların ilga'sı tasdik edilmektedir. İşbu müzâkerât kısmen Londra'da da Bekir Sami Beyefendi'nin riyâsetindeki hey'etin düvel-i garbiye ile icrâ' eylediği müzâkerât zamanına tesadüf eylemektedir. Bu tesadüfün **bizi her iki tarafa karşı daha kuvvetli kıldığı** muhaddes idi.

"**Londra Konferansı'ndan Evvel Türk-Fransız Münasebeti**" başlığı altında belirtilen şu husus önemlidir: "Haziran 920 tarihinde Fransızla mütareke akd olunmuş idi. Fransızlar bunu iki devlet arasında akd edilmeyip mahalli kuva-yı milliye rüesasıyla ora Fransız kumandanı arasında akd edilmiş bir mukavele addetmek istemişlerdir". Mütareke esnasında Fransızların Zonguldak'ı işgal etmekte kararlı oldukları, Zonguldak'ın tahliyesinin ancak 20 Haziran 1920'de gerçekleştiği ve bu sürecin diğer detayları anlatılmaktadır.

Raporda, Londra Konferansı'ndan evvel Türk-İngiliz Münasebatının "arada muhasemat olmamakla beraber hal-i harbde bulunan iki devlet şeklini muhafaza ettiği belirtilmektedir. "Mustafa Sagir ismindeki Hintli İngiliz casusunun, İngiliz Hariciye Nazırı Lord Kurzon ve Hintli Ağa Han'ın tavassutuna rağmen idam edildiği" belirtilmektedir. Pek çok önemli bilginin yanında, Londra Konferansı'nda İngilizlerin ısrarla istediği İngiliz esirlerinin neden iade edilmediği şöyle açıklanmaktadır:

... Bunun, Hükûmetimizce kabulü evvelâ Türk tebaasının Türkiye dâhilindeki harekâtı üzerinde İngiliz Hükûmeti'nin bir nev'î hakk-ı kazâsı olduğunu tasdik etmek,

Sânîyen Malta'daki mevkufinimize fazla sù'-i muamelede bulunulmasını men' için elimizde bulunan yegâne vâsıta Anadolu'daki İngiliz üserâsı olduğundan bunların kâffesini tahliye etmekle, mukavele mucibince Malta'da kalacak olan diğer Türklerin istikbâlini her türlü mehâlîke ma'rûz bırakmak olurdu.

Esbâb-ı mesrûreye binâen mukavele hükümünce tasvib edilmemiş ve arada İngilizlerin serbest bıraktıkları bazı Türklere

mukâbil elimizdeki İngiliz üserâsının bir kısmı serbest bırakılmıştır.

Rapor 23 Şubat-12 Mart 921 tarihleri arasında toplanan Londra Konferansı'nın detaylı bir özetini vermekte ve Ankara hükümetinin bu Konferansı nasıl değerlendirdiği anlatılmaktadır.

20 Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nın bütün safhaları detaylı bir şekilde anlatıldıktan sonra bu antlaşmanın önemi şöyle belirtilmektedir:

“İşbu i'tilâf âmâl-i milliyemizin düvel-i garbiyeden biri tarafından tasdikini ifâde etmektedir. Bunun en bâriz delili, i'tilâfın akdini müteâkib İngiltere ve Fransa arasında başlayan şedfid münâkaşadır.”

Raporu tanıtmak için verilen bu birkaç kısa örnekten sonra bu önemli belgeyi konunun uzmanlarına ve meraklılarına detaylı bir şekilde incelemeleri için sunuyoruz.

Hükümet-İ Milliyenin Teşekkülünden Lozan Konferansı'na Kadar Rusya İle İlk Temas, Türk-Ermeni Harbi; Gürcistan'la Münasebatımız

Rusya İle İlk Temas

23 Nisan 920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin küşâdını müteâkib teşekkül eden hükümetin mesâil-i hâriciye hakkında vermiş olduğu ilk mühim karar, garbın bize karşı olan efkâr ve niyyâtı hakkında ma'lumâtı mevcut olduğundan, şarkın ve bi'l-hâssa Rusya'nın bu bâbdaki efkâr ve niyyâtını öğrenmek üzere Moskova'ya bir hey'et i'zâmı olmuştur.

Hey'et, Hâriciye Vekili Bekir Sami Beyefendi'nin taht-ı riyâsetinde olub başlıca a'zâsı İktisat Vekili Yusuf Kemal Beyefendi idi. Müşâr'ûnileyh 11 Mayıs 920'de Ankara'dan hareket ve Temmuz'un nısf-ı âhirinde Moskova'ya muvasalat etmişlerdir. Hey'et, evvelâ kara tarikiyle gitmeye çalışmış ise de bu mümkün olamadığından denizden gitmiştir. Cümle vezâif miyânında Rusya ile irtibâtın tesisi için o vakit Daşnaklar elinde bulunan Ermenistan yolunun gerek Ruslar, gerek bizim tarafımızdan küşâdının Rus hükümetince nasıl telakki edileceğinin tahkiki de dâhil idi.

Hey'etimiz, Rus Hâriciye Nâzırı ile temaslarında, 10 Ağustos 920'de Ruslarla Ermeniler arasında akd olunan muâhededen şikâyet etmişlerdir. Bu muâhede mucibince bütün Nahçıvan mıntıkası Ermenistan'a bırakılmakta, Şahtahtı,³ Erivan, Culfa⁴ şimendiferleri Ermeni kontrolüne vaz' ve

³ Şahtahtı, Bugün Azerbaycan sınırları içinde bulunan bir yerleşme.

dolayısıyla Türkiye ile Azerbaycan ve binâenaleyh o vakte göre Türkiye ile Rusya arasındaki yegâne tarik-i münâkale düvel-i garbiyeye âlet olan Ermenistan'a terk olunmakta ve bütün bu havâlî o zaman İran'a hâkim olan İngilizlerin ifsâdâtına ma'rûz bırakılmakta ve Nahçıvan Şûrâ Hükûmeti, yani ora Türkleri Ermeni intikamına terk olunmakta idi.

Murahhaslarımızın Rusya ile irtibâtının daha kısa ve kolay bir tarikle te'mîni istenirken, 1918 mütârekesinden beri kalmış olan yegâne yolun dahi Ermenilere teslimini anlayamadıklarını ifade etmelerine karşı Mösyö Çiçerin, bunun bil'âhire tashîhine çalışılabileceğini ve yolun belki bir aya kadar açılabilceğini, fakat hâl-i hazırda kâfi kuvvet olamamasından nâşî buna muvafakat etmek ıztırârında kaldıklarını söylemiştir. Bunun üzerine murahhaslarımız Ermenistan yolunun müştereken ve olamaz ise yalnız bizim tarafımızdan açılmasını teklif etmişler ise de Mösyö Çiçerin buna razı olmamıştır.

14 Ağustos'ta murahhaslarımızın müteveffa Lenin ile vâki' mükâlemelerinde ise müşâr'ûnileyh bu teklifin son (2)⁵ kısmına mülâyim görünmüş ve Rusların işbu 10 Ağustos tarihli muâhedede hatâ etmiş olmaları ihtimâlini kabul etmiştir. Lenin, şark akvâmı hakkında büyük muhabbet hisleri izhâr etmiş ve murahhaslarımız kendilerinden gâyet memnun ayrılmışlardır.

Murahhaslarımızın işbu temaslarla hâsıl ettikleri umûmî intiba', Rusların o sırada Lehistan ve Wrangel ile harb etmeleri dolayısıyla müşkil bir vaz'iyette buldukları ve her türlü yeni gâileden kaçındıkları, bize gerek garb devletleriyle müzâkerât-ı sulhiyede, gerek nakd, esliha ve cebhânece vâki' olunabilecek muavenetlerinde bu vaz'iyetlerini nazar-ı itibâra almaya mecbur oldukları merkezindedir.

Diğer taraftan Türkiye'de Bolşevik propagandası icrâ'sı için vasi' istihzârâtta bulunmakta oldukları görünmekte idi. Rusya'nın, hükûmetimizle akd edeceği muâhedenin bazı esâsâtı, 24 Ağustos 920'de *paraphe*⁶ edildikten üç gün sonra Bekir Sami Beyefendi yalnız olarak Mösyö Çiçerin'le uzun bir mülakatta bulunmuştur. Bunda, Rus Hâriciye Nâzırı esas itibâriyle Sarıkamış'ın [...] ile tekrar iltisâkın te'mîni hakkında Nahçıvan tarafından işgâline muvafakat etmiş, fakat Ermenilere Van ve Bitlis'ten bir yer ayrılıb verilmesinde ve bu yerin Ermenistan'a bir *koridor* ile rabt

⁴ Culfa: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde İran'ın sınırında bir yerleşme.

⁵ Orijinal belgenin sayfa numaraları metin içinde "**bold-italik**" olarak verilmiştir.

⁶ Orijinal belgede Latin harfleriyle yazılan sözcükler, hiçbir değişiklik yapılmadan "*italik*" olarak aynen aktarılmıştır.

⁷ Orijinal belgede okunamayacak derecede silik olan kelime/ler [...] şeklinde gösterilmiştir.

edilmesinde ısrar etmiş ve *paraphe* edilen muâhedenin tasdîkinin ve bize mevcut muavenetin hüsn-i îfâsının buna muallâk olduğunu söylemiştir. Bekir Sami Efendi'nin ısrarı üzerine bu bâbda salâhiyet-dâr merci olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir karar ittihâz etmesine değin mevcut muaveneti te'hîr ettiğini söylemiştir. Bu husustaki vesâik sûret-i mahsûsada Yusuf Kemal Beyefendi tarafından getirilmiş ve Meclis, Van ve Bitlis hakkındaki Rus talebini tabîatiyle red eylemiş ve keyfiyet 21 Teşrîn-i Evvel 920 tarihiyle Bekir Sami Beyefendi'ye bildirilmiştir.

Türk- Ermeni Harbi

Mondros Mütârekesi'nden beri Ermeniler, gerek Ermenistan dâhilinde, gerek hudûda mücâvir mahallerdeki Türkleri kütle halinde katleden bir an fâriğ olmamışlardır. Bundan pek asabileşen Vilâyât-ı Şarkıye ahâlisi bu hâle bir nihayet vermek için silaha sarılmaya dâimâ hazır idi ise de esbâb-ı askeriye ve siyâsiye dolayısıyla bu te'dib hareketinin te'hiri muvafık görülmüştür. Hatta bu bâbda bizi Ermenistan'a karşı sevk edib bu sûretle Kafkasya'da karışık bir vaz'iyet ihdâs etmek ve İngiltere Hükûmeti'nce geri alınması takarrur eden Batum ve Kafkasya'daki İngiliz kıt'aâtının vaz'iyetinin tavrîhine kadar gemilere irkâbına mâni' olmak isteyen Erzurum'daki İngiliz Kaymakamı Rawlinson'un tahrikâtına da kapılmayarak 1919 senesinde ve 1920'nin nısf-ı evvelinde intizâr vaz'iyetlerini muhafaza ettik.

Fakat 1920 Sonbahar'ında vaz'iyet, Ermeni mezâlîmi dolayısıyla tahammülsüz bir hale gelmiş, İngiliz kıt'aâtı (3) Kafkasya'yı tahliye etmiş, Lenin dahi yolun bizce açılmasına mülâyim görünmüş olduğundan ve diğer taraftan Daşnakların o zaman hâl-i harbde bulunduğumuz düşmanlarla müştereken ve onların ta'lîmâtı dâhilinde hareket ettikleri aşikâr olduğundan Ermenistan seferine karar verilmiştir.

1920 Haziran'ında Ermeniler Oltu'da teşekkül eden Müslüman İdare-i Mahalliyesi'ne karşı hareketle o havâliyi istilâ' etmeleri üzerine Ermenistan Hâriciye Vekâletine Temmuz 927⁸ (36) tarihinde bir ültimatom verilmiş idi. Fakat harekât-ı harbiyeye, yine Ermenilerin tahrikâtlarında devam etmeleri üzerine ancak Eylül nihâyetlerinde başlanmıştır.

Muhasemât esnâsında Ermeni Hâriciye Nâzırı, ez-cümle Rus hükûmetine müracaâtle tavassutunu talep etmiş ve Mösyö Çiçerin de bize tavassut teklifinde bulunmuştur. Buna tarafımızdan rû-yı kabul

⁸ Belgede verilen miladi tarih 927, yanındaki Rumi tarih ise 36, yani 1336'dır. Olayın gerçekleştiği tarihin 1920 olduğu bilindiğine göre belgedeki miladi 927 tarihi sehven bu şekilde yazılmıştır.

gösterilmemiş ve evvelce Haziran bidâyetinde vâki' olan Rus teklifi bizce kabul edildiği halde Ermenilerin sabrımızdan bi'l-istifâde bunu bize tecavüzlerine daha rahat devam için bir vesîle addetmiş oldukları zikr edildikten sonra fesat? (...) ⁹ ya'ni Ermeni mezâlim ve tecavüzâtı ve Daşnak Ermenistanı'nın garp devletlerine ne derece âlet olduğu ve [...] sayesinde tâ Harşit Vadisi'ne ve Irak hudûdlarına kadar tevsi' arzusunda bulunduğu ika' edilmiştir.

Muharebe neticesinde ise Ermeniler mağlub edilerek Sarıkamış, Kars ve Gümrü zabt olunmuştur.

Harekât-ı harbiye esnâsında o zaman Menşevik olub garp devletlerinin nüfûzu tahtında bulunan Gürcistan bize karşı oldukça küstahâne bir tavır almış ve bir zamanlar Ermenistan muâhedesine şitâb edeceği hissini vermiş ise de hükûmetimizin vakar ve sükûneti ve Gürcü tehdidâtına karşı kullanacağı [...] ve aldığı tedâbir sayesinde böyle bir şey vuku' bulmamıştır.

Gümrü'nün zabtında orada mahbûs bulunan komünist rüesâsı tahliye olunub bunlara hükûmet teşkil ettirilmiştir.

O sırada hükûmetimiz iki seferden birini ihtiyâr etmek mecburiyetinde idi. Bunlar da küçük bir Ermenistan'ı Daşnak olarak bırakıp bunu Rusya ile aramızda *tampon* yapmak, veyahut Bolşevik bir Ermenistan teşkiline yardım etmek, ya'ni Ermenistan'ın Rusya'ya iltihâkını ve bu sûretle Rusya ile irtibatımızı te'mîn eylemek.

Esbâb-ı âtiye dolayısıyla ikinci şık tercih olunmuştur.

a-Daşnak bir Ermenistan'ın hâl-i harbde bulunduğumuz garb düvel-i muazzamasına dâimâ âlet ve Rusya ile muvasalatımıza mâni' olacağıının tabî bulunması

b-O sırada esâsen Ermenistan'ın bir kısmını işgâle başlamış olub dostluklarına kıymet verdiğimiz Ruslarla bozuşmamak arzusu

c-Kendilerinden muavenet beklediğimiz Ruslarla irtibat te'mîni.

(4) Maa-mâ-fih Rusların Erivan'a vâsıl olub orada bir Komünist hükûmeti kurmalarına kadar. Daşnaklarla cereyân eden sulh müzâkeratı, evvela Ermenilerin bizden Batum ile Viçe arasında bir liman ve Van, Bitlis, Muş ve Hınıs'dan arazi istemeleri yüzünden düçâr-ı müşkilât olduktan sonra, Kânûn-ı Evvel 920 tarihinde imza olunan Gümrü Muâhedesi'yle neticelenmiştir. Ermeni hey'et-i rüfekâsı bizden talep ettiği bu yerlere, Amerika dâhil olmak üzere dünyanın her tarafında bulunan Ermenileri

⁹ Orijinal belgede okunamayan kelime (...) şeklinde belirtilmiştir.

yerleştirmek istediğini beyân etmiştir. Böyle bir teklifin bizce kabulü tabiatıyla imkânsızdır.

Bütün müzakerât esnâsında milletlerin mukadderâtlarını serbest ta'yîn etmeleri prensibine sadâkati kendimize şîâr edib ekseriyeti Ermeni olan hiçbir ülke hakkında serd-i müddeâ etmedik.

Bu muâhede mucibince Ermenistan sûret-i umûmîyede 93 Seferi'nde zâyî' ettiğimiz yerleri bize iâde etmiş ve hizmet-i mecbûriye-i askeriyenin ilgâsını, ücretle münhadim 1500 silâh-endâzdan mâadâ kırk ve 8 sahra veya cebel topundan ve sırf memleket müdafaâsına yarayabilecek 15'likten büyük ağır toplardan ve yirmi makinalı tüfenkten mâadâ silâh bulundurmamayı ve bu hususta Türk kontrolünün kabulünü taahhüt etmiş, "Rus Projesi"nin keenkem-yekûn olduğunu i'lân eylemiş, Avrupa ve Amerika'da dolaşan ve Türkiye aleyhinde propaganda ile meşgul olan Ermeni hey'et-i murahasasının geri çağrılmasını ve Gürcistan arasında münâkalâtı serbest kılmayı ilâ âhir taahhüt etmiştir.

Salifü'z-zıkr tahdit-i teslimâta mukâbil Türkiye, Ermenistan'ı hâricî ve dâhilî mehâlike karşı müdâfaayı kabul etmemiş ve diğer taraftan hükümetimiz milletlerin mukadderâtlarına hâkim olmaları düstûruna (...) göstermek için Ermenistan'dan istirdâd edilen yerlere Ermenistan'ın talep eylediği takdirde ve firâr etmiş olan ahâlînin yerlerine avdetine zaman bırakmak maksadıyla üç sene sonra re'y-i âmma mürâcaât etmeyi kabul etmiştir. Keza Nahçıvan, Şahtahtı, Şerur¹⁰ mıntıkasında bil'âhire icrâ' edilecek re'y-i âmma intizâren Türkiye idâresinde bir idâre-i mahalliyenin te'sîsi karâr-gîr olmuştur.

Bu muâhede hükümet-i milliyenin akd eylediği ilk muâhededir.

Fakat o sırada Erivan'da bir komünist hükümeti teşekkül ettiğinden ve Ermenistan bu sûretle tekrar Rus câmiâsına dâhil olduğundan Gümrü Muâhedesini'nin tarafeynce tasdikine imkân ve mahal kalmamış ve muâhede tabiatıyla kabiliyyet-i tatbikasını gâib eylemiştir. Onun yerine bil'âhire akd olunan 16 Mart 1921 tarihli Moskova, 13 Teşrîn-i Evvel 921 tarihli Kars muâhedeleri kâim olmuştur. Bunlarla tahdîd-i teslimât ve sâire gibi kuyudât ref' olunmuştur. Esâsen Ermenistan dost bir devletin kontrolü altına girdikten sonra bunlar bî-lüzûm olmuşlardı.

(5) Bir harekâtla düşmanlarımızın hayalhânesinde kendisine tâ Harşit Vadisi'ne kadar olan Türk ülkeleri bahş edilmiş olan Ermenistan, 93 Seferi ile gâib etmiş olduğumuz yerleri dahi bize terk ederek dava hâricine

¹⁰ Şerur, Azerbaycan'da, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde bir şehir.

çıkarılmış ve bu vaz'iyeti, sükûtundan evvel düvel-i muazzama-i garbiyenin âlet ve muhibbi olan Daşnak Hükûmeti bizzat tasdik etmiştir.

Gürcistan'la Münâsebâtımız

1918 mütârekesinden sonra Gürcülerle münâsebâtımız pek mahdûd olmakla beraber iyi denilebilecek şekilde cereyân etmiş ve Ermenilerin yaptıkları mezâlimden Gürcüler tevakki etmiş idi.

Ancak Batum, Temmuz 920 (36)'da İngilizler tarafından tahliye edilince Gürcüler tarafından akd edilmiş ve keyfiyet Brest Litovsk ve Trabzon (Haziran 918'de Kafkasyalılarla Devlet-i Osmaniye arasında akd edilmiş bir muâhededir) muâhedelerine ve milletlerin kendi mukadderâtlarına hâkim olmaları düstûruna muhalif olmak dolayısıyla 25 Temmuz 920 (36) tarihinde tarafımızdan protesto edilmiştir. Zîrâ mezkûr havâlide evvelce tatbik edilmiş olan plebisitte halk hemen ittifâk-ı ârâ' ile Türkiye'yi istemiş idi. Tabîî Gürcü işgâli İngiliz ve Fransızlarla anlaşmak sûretiyle vâki' olmuş ve ahâlinin az çok muavenetine ve protestosuna ma'rûz kalmıştır.

Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi üzerine Rusların aynı şeyi Gürcistan'da tekrar edecekleri hakkındaki alâim çoğalmaya başlamış idi. Esâsen Ruslar Gürcistan'a hâkim olan Menşevik Hükûmeti'ni Kafkasya ve cenûbî Rusya'da Bolşevik idâresine karşı hazırlanan bi'l-cümle sû-i kasdlara kâh müşevvik, kâh âlet olmakla ithâm ediyorlar idi. Ankara'ya gelen Gürcü sefirinin ricâlimizle olan temasları ise mûmâileyhin başlıca vazifesinin, Azerbaycan ve Kafkasya'da Rusya aleyhine tasavvur olunan harekâta bizim müzâheretimizi te'mîn olduğu hissi vermekte idi. Bizim böyle bir tuzağa düşüb esasen bidâyetten beri bize yâr olmayan Gürcistan'ın hatırı için garba karşı dostluğunu beklediğimiz Rusya ile harb etmemizin ihtimâli olmayacağı bedihî olmakla beraber mûmâileyh son zamanlara kadar bu emirden fâriğ olmamıştır.

(37) 1921 Şubat'ının ortalarına doğru Azerbaycan ve Ermenistan'daki kızıl kıt'aâta mensub bazı müfrezelerle Gürcü kıt'aâtı arasında başlayan müsâdemât serîan Rusya ile Gürcistan arasında bir harb şeklini almış ve kısa bir müddet zarfında Gürcistan'ın Kızıl Ordu tarafından zabtıyla neticelenmiştir.

Bundan evvel Şubat bidâyetinde Ankara'ya vâsıl olup 8 Şubat 921'de itimatnâmesini takdim etmiş olan Gürcü Sefiri Mösyö Simeon Medivani ile (bu zât Rus mümessili Budu Medivani'nin büyük biraderidir) Türkiye (6) Gürcistan muâhede için müzakerât başlamış fakat Gürcülerin Mîsâk-ı

Millîmize dâhil olan Ardahan, Artvin ve Batum gibi yerlere ait hakkımızı tanımak istememeleri yüzünden ilerleyememiş idi.

Rus istilâ'sı başlayınca Gürcü sefiri tabîatiyle daha mülâyim olmaya başlamış fakat kat'î bi-teraflik hakkında kendisine vermiş olduğumuz te'minâta rağmen yine Müslüman ve Türklerle meskûn ve binâenaleyh gerek tarihen, gerek milletlerin kendi mukadderatlarına hâkim olmaları hakkındaki düstûr mucibince bize îadesi lâzım gelen Ardahan ve Artvin gibi bizden mütârekeyi müteâkib gasb olunan ülkeleri tamamıyla bize îadeye muvâfakat etmemekte ve bu bâbda türlü müşkilât çıkarmakta devam etmiştir. Gürcülerin bizi avutub vakit kazanmaktan gayrı bir gâyeleri olmadığı anlaşılınca kendilerine 23 Şubat 921'de sabah altıda hitâma eren bir ültimat vermiş ve mezkûr vakte kadar mansûb Ardahan ve Artvin sancaklarımızı sulhen istifâdemize terk edeceklerine dâir cevap vermedikleri takdirde kuvvetimizin bu yerleri harben işgâl edeceği bildirilmiştir. Uzun ve üzücü münâkaşalardan ve Tiflis'e bitmez tükenmez muhaberâttan sonra sefir ta'yîn olunan günde, sabah saat dörtbuçukta hükûmet de muvâfakat cevabını vermiş ve ahâlisi bize iltihâka sabırsızlıkla intizâr eden işbu yerlere halk tarafından Türk Bayrağı keşîde edilerek işgâl keyfiyeti alkışlar içinde vukû' bulmuştur.

Rus istilâsı ilerlemekte olduğundan 8 Mart 921'de Gürcü sefiri, Hâriciye Vekili Muhtar Beyefendi'ye mürâcaâtla hükûmetinden aldığı emir mucibince Batum, Ahışa ve Ahılkelek'in de Türk kıt'aâtı tarafından işgâlini talep etmiştir. Teklife göre işbu menâtıkın işgâli sırf askerî bir muâhedeyi hâiz olacak ve Gürcü me'mûrîni makamlarında kalacaklardı. Gürcü Hükûmeti'nin maksadı, bi'l-hâssa bizi, ilerlemekte olan Rus kıt'aâtıyla müsâdemeye sevk etmek ve kendisine Batum'da bizim himâyemizde bir melce' te'mîn etmek olduğu aşikâr idi.

Havâli-i mezkûre fi'l-hakika işgâl edilmiş ise de Moskova'da bulunan murahhaslarımıza bu işgâlin sırf ora ahâlisinin harb dolayısıyla ducâr-ı gadr olmamalarına ve korkudan hicret etmemelerine ve Vilâyât-ı Şarkîye'de Türklerle Bolşeviklerin arasını açmak maksadıyla pek çok çalışan İngiliz propagandacıları için büyük bir ni'met teşkil edecek olan bu ve buna mümâsil keyfiyeti mümkün mertebe teshîl etmek ve kan dökülmesine meydan vermemek, sâniyen de ârâ-yı umûmîye mürâcaât edeceğimiz esnâda hîle ve cebre mürâcaât ettiğimizi kimsenin iddiâ edememesini te'mîn ile olduğu bildirilmiş ve meseleyi böylece Rus hükûmetine izâh etmeleri rica edilmiştir.

17/18 Mart gecesi Gürcü Hükûmeti Batum'dan İ'tilâf gemilerine binerek firâr etmiş ve

(7) o gece orada Türk idâresi te'sîs edilmiştir. Fakat 16 Mart 921 tarihinde Moskova'da îfâ edilmiş olan muâhede mucibince Batum üzerindeki hakk-ı hükümrânimizi ileride îfâ edilemeyecek şerâit tahtında Gürcülere terk etmiş olduğumuzdan kıt'aâtımız işbu muâhede ile muayyen hudûdun şîmâlinde bulunan Gürcü arazisini tahliye etmiştir.

Batum hakkında kabul edilen şeklin en mühim sâiki işbu limanın cenûbî Kafkasya için yegâne mahrec olması keyfiyeti idi.

Moskova Muâhedesini ahkâmının Ankara'da ma'lûm olması o zaman muhaberrattaki müşkilâta binâen epey geciktiğinden, bir müddet Türk ve Rus mahallî kuvvetleri arasında oldukça gergin vaz'iyetler hâsıl olmuş ve hatta Batum içinde bazı mahallî Gürcü Bolşevikleri ile kıt'aâtımız içinde müsâdemeler bile olmuştur. Fakat Türk ve Rus hükümetleri arasında mevcut olan münâsebât-ı dostâne ve tarafeynin gösterdiği hüsn-i niyet sayesinde işbu hadisât te'sîrsiz kalmıştır.

Moskova Muâhedesini

Ermeniler üzerine kazanılan muzafferiyetten sonra Rus Şûrâlar Hükümeti'nin Ankara mümessilliğine ta'yîn ve Şark Cephesi karargâhına gelen Mösyö Budu Medivani'nin Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyefendiler tarafından, Moskova'da başlanıp hâl-i tevakkufta bulunan müzâkerâtın tekrar başlaması zımnında tekâlifte bulunması ve Van ve Bitlis'ten Ermenilere yer verdirmenin artık mevzû'-ı bahs olmadığını te'mîn etmesi üzerine İktisat Vekili Yusuf Kemal Beyefendi'nin riyâsetinde bir hey'et teşkil edilmiş ve bu hey'ete Maarif Vekili Rıza Nur Beyefendi ve Moskova Büyükelçiliği'ne ta'yîn olunub da yolda bulunan Ali Fuat Paşa a'zâ ta'yîn edilmişlerdir. Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyefendiler 14 Kânûn-ı Evvel 920 tarihinde Ankara'dan hareket etmişlerdir.

Bidâyette hükümetimiz konferansın Bakü'de in'ikâdını istemiş ise de bil'âhire Rusların ısrarı ve Mösyö Çiçerin'in Rus hey'etine bizzat riyâset etmek ve hâriciye erkânını müzâkerâta iştirak ettirmek arzusunda olduğunu ileri sürmesi üzerine Moskova'da toplanılmasına muvâfakat edilmiştir.

Fakat o sırada Rusya'da avdet eden Bekir Sami Beyefendi, Kars'tan hükûmete çektiği 18 Kânûn-ı Evvel 920 tarihli bir telgrafla Mösyö Çiçerin'le vâki' son mülâkâtında mûmâileyhin Van ve Bitlis'ten Ermenilere yer verilmesi hakkında ısrâr ettiğini bildirmesi üzerine, vaz'iyetin tenvîri ve müzâkerât esnasında bu kabîl müddeâları adem-i tekerrürünün te'mîni anına kadar Moskova'ya giden hey'etimizin Kars'ta tevakkuf etmesi münâsib görülmüştür. Aynı zamanda Mösyö (8) Çiçerin'e bir nota gönderilerek

teklifinin mâhâzir ve mehâliki îzâh edilmiş ve kendi ifâdâtıyla mümessili Mösyö Medivani'nin ifâdâtı arasındaki tezâdd gösterilmiştir.

Kars'ta bulunan Mösyö Medivani ise bu bâbda bir teklifin vârid olamayacağını, hatta Kars'ın dahi Türkiye'de kalmasının mukarrer olduğunu Şark Cephesi Kumandanlığı'na şifâhen bildirmiştir.

Bil'âhire Mösyö Medivani'nin Ali Fuat Paşa'ya yazdığı 14 Kânûn-ı Sâni 921 tarihli bir mektupta hiçbir Türk toprağının Ermenilere verilmesinin ba'de-mâ mevzû'-ı bahs olamayacağı ve Bekir Sami Beyefendi'ye vâki' beyânâtın eski olduğunu ve bunun sırf garb proleteryasının pîş-i itla'ına vaz' olunmak için yapıldığını, hükûmetinden aldığı emir üzerine te'mîn etmesine ve Mösyö Çiçerin'den alınan bir notada ve Lenin'in Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne yazdığı mektupta her milletin kendi mukadderâtına sahip olması düstûrunun münâsebât-ı müstakbelemizin esâsını teşkil edeceği anlaşılakta olmasına binâen 16 Kânûn-ı Sâni 921'de Kars'ta bekleyen hey'et-i murahhasa ve hey'et-i sefâret Moskova'ya müteveccihen hareket etmişlerdir.

Hey'etlerimizin Kafkasya'dan mürûrları esnâsında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan dahi birer hey'et-i murahhasanın Moskova'ya gitmek üzere olduğu anlaşmıştır.

Moskova'da Ruslar konferansa Kafkas devletleri murahhaslarını dahi idhâle çalışmışlar ve Mösyö Medivani mektubu dolayısıyla Ermenistan için Türk arazisinden yer isteyemeyecekleri için bunu ihtimâl Ermenilere yaptırmak istemişlerdir.

Hey'et-i murahhasamız yalnız Ruslarla müzâkere için geldiğini ve davetin o sûretle vâki' olduğunu ileri sürerek Kafkasyalılarla birlikte bir konferansta bulunmayı kabul etmemiştir.

Diğer taraftan Mösyö Çiçerin Gümrü Muâhedesi'nin Ermenistan'da Sovyet Hükûmeti i'lân edildikten sonra Daşnaklarla akd edilmiş olduğundan kabul edilemeyeceğini, Mîsâk-ı Millî hudutları kabul edilecek olsa Batum'un da Türkiye'ye verilmesi lâzım geleceğini, bunun ise mümkün olamayacağını söylemiştir. Mösyö Çiçerin bu hususta fazla ısrar eylediğinden hey'et-i murahhasamız bu mes'elede kararının kat'î olduğunu ve ba'de-mâ bu kâbil teklifler karşısında bulunduğu hakkında te'minât istediğini ve bu bâbda Rus Hükûmeti'nin kat'î kararını bilmek arzusunda olduğunu ve bunu mümkün merteye sür'atle bilmek istediğini ifâde etmiş ve Mîsâk-ı Millî kabul edilince Batum için bir sûret-i tesviye yolunun mümkün olacağını ilave etmiştir. Mösyö Çiçerin bu bâbda serî bir cevap almak için hükûmetini tazyîk edeceğini söylemiş ise de hey'etimiz reisi gelecek ictimâ' tarihini (9) matlûb

cevâbı getirebilecek sûrette taayyününde muhtâr olduğunu kendisine ifade etmiştir.

Bu sûretle müzâkerât bir nev' inkıtâ'a daha uğramış ve Ruslar hey'et-i murahhasamızı kararından nükûl ettirmek için Azeri komünistlerden Azerbaycan Adliye Komiseri ve murahhası Behbud Şah Tahniski'yi ve Enver Paşa'yı araya koymuşlar ise de zaten en küçük bir ta'dile bile tahammül olmayan kat'î kararda sebât edilmiştir.

Neticede o vakit Milletler Komiseri bulunan Mösyö Stalin'in tavassutuyla ve Türk nokta-i nazarına muvaffak bir sûrette müzâkerât tekrar başlamış ve 16 Mart 921 tarihinde Moskova Muâhedeşi nâmıyla yâd olunan vesika-i düveliyenin îfâsıyla neticelenmiştir.

Ruslarla temâsın daha bidâyetinde Mösyö Çiçerin, Gümrü Muâhedeşi'nde Ermenistan'ın lede'l-hâce haricî veya dâhilî taahhütlere karşı himâyesi hakkında mevcut olan fıkrayı Rusya aleyhine müteveccih addederek iğbirâr göstermiş idi. Bu bâbda Yusuf Kemal Beyefendi, verilen talimâtta bunun gayr-ı vârid olduğu, nitekim Ruslar Ermenistan'ı işgâl ederken ses çıkarmadığımızı ve mevzû'-ı bahs kaydın Gürcüler, İ'tilâfçılar ve o zaman İran'da bulunan İngiliz işgâl kuvvetleri hakkında olduğunu ifade etmesi bildirilmiştir.

İşbu Moskova Muâhedeşi mucibince Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Rus Şûrâlar Cumhuriyeti Hükûmetleri, girişmiş buldukları mücâdelede menfaâtlerinin müşterek olduğunu tasdik etmekte, tarafeynin her biri diğer tarafa cebren kabul ettirmek istenmiş hiçbir sened-i düvelîyi tanımamayı taahhüt etmekte ve Rus Hükûmeti Türk Mîsâk-ı Millî'sini tanımaktadır.

Kafkas hudûdumuz takriben 93 Seferi'nden evvelki hudûd olarak kabul edilmiş, fakat Türkiye, Batum şehir ve limanıyla Batum Sancağı'nın bir kısmındaki hakk-ı metbuâtım *ruzuanieke*¹¹ ahâlinin vâsî' bir muhtâriyete mâlikiyeti ve Türkiye'nin Batum limanından serbest istifadesi şartıyla Gürcistan'a terk etmiştir. Nahçıvan mıntıkası ise diğer bir devlete terk edilmemek şartıyla Azerbaycan'ın himâyesine vaz' olunmuştur.

Rus Çar Hükûmeti ile Osmanlı İmparatorluğu idâresinde mün'akîd bi'l-cümle muâhedât mensûh addolunmuş, Rusya Çarlığı'ndan kalma bi'l-cümle matlubât-ı milliyesinden sarf-ı nazar etmiş ve kapitülasyonların hukûk-ı hükümrânî ile gayr-ı kabil-i te'lif olduğu esâsını kabul etmek sûretiyle bunlardan da vazgeçmiştir. Türkiye ve İstanbul'un emnine hâle getirmemek

¹¹ Orijinal metinde yazıldığı gibi aktarılmıştır.

şartıyla boğazlar ve Karadeniz'in tâbi olacağı ahvâlin tanzîmi keyfiyeti sahil-dâr devletler arasında akd olunacak bir konferansa terk olunmuştur.

Şark milletlerinin millî mücadeleleriyle Rus erbâb-ı mesâîsinin yeni bir tarz-ı ictimâî te'sisine ma'tûf mücadelesi arasında tevafûk-ı müşâhede ve milletlerin kendilerini serbest idare etmeleri (10) hakkı tasdîk edilmiştir.

Rusya işbu muâhedede kendilerini alâkadâr eden mevâdd hakkında ve aynı esasât dâiresinde Türkiye ile bir muâhede akdi hakkında Kafkas devletleri nezdinde i'mâl-i nüfûz eylemeyi taahhüt etmiştir. Gümrü Muâhede'si'yle bizde kalacak yerlerde icrâ'sı mukarrer plebisitten işbu Moskova Muâhede'si'nde bahsedilmediği için mezkûr plebisit icrâ' edilmemiştir.

Bu muâhede Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin düvel-i muazzamadan biriyle akd ettiği ilk muâhededir. Bunda Mîsâk-ı Millîmiz ve kapitülasyonların ilga'sı tasdik edilmektedir. İşbu müzâkerât kısmen Londra'da da Bekir Sami Beyefendi'nin riyâsetindeki hey'etin düvel-i garbiye ile icrâ' eylediği müzâkerât zamanına tesadüf eylemektedir. Bu tesadüfün bizi her iki tarafa karşı daha kuvvetli kıldığı muhaddes idi.

Rusya İle Münâsebâtımız

Ankara'ya ilk Rus hey'eti bir başkâtibin maiyyetinde olarak 4 Teşrîn-i Evvel 920'de, ilk mümessil olan Mösyö Medivani de 19 Şubat 921'de vâsıl olmuş ve 5 Mart 921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından resmen kabul edilmiştir.

Rusya ile Türkiye'nin aynı düşmanlara karşı mücâdele etmekte olması, mevcut olan tabîî dostluğa rağmen memleketimizde icrâ' eyleyen Bolşevik propagandası ve Ankara'ya gelen ilk hey'et başında bulunan başkâtip Opmal'ın vazife-i resmiyesi ile gayr-ı kabil-i te'lif bazı harekâtı arada oldukça mühim sû-i tefehhüm ve pürüzleri mûcib olmuştur.

Ez-cümle ilk İnönü Muharebesi esnâsında Ethem'in hıyânetini kavrayamayan veyahut merkûmun ihdâs etmeye çalıştığı vaz'iyetin Türkiye'de Bolşeviklik intişârına yardımcı olabileceği zehâbına kapılan Opmal, pek garib bir tarz-ı harekette bulunmuştur. Şöyle ki: Ethem nâmına Hâkimiyet-i Millîye Matbaası'nda bir beyannâme tab' eden gençlerden birisi, iş meydana çıkınca Rus sefâretine ilticâ' etmiştir. Merkûmun iâdesini talep zımnında sefârete giden bir hâriciye me'mûrumuza Opmal, merkûmun mahiyetini bilmediği için onu sefârete kabul ettiğini, fakat mahiyetini öğrenince tard etmiş olduğunu te'mîn etmiştir. Hâlbuki birkaç gün sonra mezkûr genç sefaret-hânedan çıkarken zâbita tarafından derdest edilmiş ve başkâtibin yalan söylediği ve Edhem'in bir adamını bile bile sakladığı

tezâhür etmiştir. Bu sebeple Hâriciye Vekâletince kendisine yazılan şedîdü'l-hâl bir mektub üzerine Opmal istifa ile memleketine avdet etmiştir.

(11) Hey'etimiz Moskova'da iken Afganistan Murahhaslarıyla dahi 1 Mart 920 tarihinde bir muhâdenet ve uhuvvet muâhedeşi akd eylemiş idi. Kabil'e 1920 yazında bir mümessil gönderildi. İlk Afgan sefiri 21 Nisan 1921'de Ankara'ya vâsıl olmuştur.

Rusya'daki inkılâb hakkında ve Asya-yı vustâda tedkikâta bulunmak üzere mebuslardan Tevfik Rüştü, Soysallıoğlu Subhi ve Besim Atalay Beyefendilerden mürekkeb Büyük Millet Meclisi'nce müntehib bir heyet, Rusya'ya giden ilk sefaret hey'etiyle birlikte hareket etmiş ve bunlardan Besim Atalay Bey Kars'ta hastalanması üzerine avdet etmiştir. Bu hey'etten pek müfid ma'lûmât alınmış olduğu gibi Rus komünist mahâfilinde büyük bir hüsn-i tesir-i icrâ'iyesi görülmüştür.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile münâsebetimiz dâima dostane olub Bakü'de 920 tarihinden beri mümessil sıfatıyla Memduh Şevket Beyefendi bulundurulmuştur. Sakarya Muharebesi esnâsında da merhum İbrahim Abilof Bey Azerbaycan mümessili olarak şehrimize gelmiştir.

Bulgaristan'la dahi Cevad Abbas Beyefendi vâsıtasıyla temas te'sîs edilmiş ve Almanya'ya Nuri Beyefendi mümessil sıfatıyla gönderilmiştir.

Londra Konferansı'ndan Evvel Türk-Fransız Münasebeti

(Vekalette bu babda dosya yoktur.)

[...] Haziran 920 tarihinde Fransızla mütââreke akd olunmuş idi. Fransızlar bunu iki devlet arasında akd edilmeyib mahallî kuvâ-yı milliye rüesâsıyla ora Fransız kumandanı arasında akd edilmiş bir mukavele addetmek istemişlerdir.

Mütâreke esnâsında Zonguldak'ı işgâl etmeleri de bunu müeyyedir. Bu nokta-i nazarın bizce kabul edilmemesi ve Zonguldak'ın işgâli, mütârekenin infisâhını mûcib olmuştur.

Fransızlarla aramızda Londra Konferansı'na kadar (Şubat 921) Adana havâlisinde müsâdemat ve Zonguldak'ta gergin bir vaz'iyet devam etmiştir.

(12) Fransızların Adana havâlisindeki hareketlerinin evsâf-ı bârizesi bir fecaât idi.

a-İstanbul Hükûmeti'ne ta'yîn ettirttikleri vali ve me'mûrlarla halkı izlâl ve hareket-i milliyeyi tevkîfe çalışmak.

b-Halkı bi'l-hâssa Ermeniler vâsıtasıyla tazyîk ettirmek ve bir çok mezâlim icrâ'sına müsâade etmek

c-Meşgul havâli ahâlisinden Fransızları istediklerine dâir cüz'î rey almak

d-Esir eyledikleri mücâhitlere âsî (hatta padişâh ve halifeye âsî) muamelesi yapıp birçoklarını i'dâm etmek

Bu son zulümlerine nihâyet verdirmek için elimizdeki Fransız üserâsına mukabele eylemekte bulunacağımızı şedîd ve kat'î bir lisanla kendilerine bildirmek ıztırârında kalmış idik.

Bu tarz-ı hareket te'sîrini göstermiş ve Fransızların eline mecrûhen esir düşen mücahidînden Karafakılı Yahya Efendi bu sûrette ölümden kurtulmuştur.

Zonguldak'ı istfla' eden Fransızlara gelince: Bunlar bi'l-hâssa

a-Ermeni ve Rumları himâye bahânesiyle me'mûrumuzun vezâifine müdahale etmek

b-Her hususta umûr-ı dâhiliyemize müdâhale ve me'mûrumuzu tahkîr ve darb etmek

c-Gelen gidenler hakkında Türk kontrolüne mümânaat eylemekten bir an fâriğ olmamışlar ve bu sûretle tarafeyn arasında gergin bir vaz'iyet devam etmiştir.

Kömür ocaklarında onbeş gün çalışmak üzere giren civar köy ahâlisinin Zonguldak'a hareketine mümânaat olunacağı tahdîdi bu gibi ahvâlin bir dereceye kadar tahliyesine hizmet etmiştir.

Gümrü Muâhedeşi münasebetiyle şehir bayraklarla donatılmış olduğu günlerde bir Fransız neferi bayrağımızı alıp çiğnemiş olduğundan şedid bir protestoda bulunub terhis talep etmiş ve bunu istihsâl eylemiş idik.

Zonguldak nihayet 20 Haziran 921'de Fransızlar tarafından tahliye olunmuştur. Adana'da ve Zonguldak'ta ahvâl bu merkezde olmakla beraber Fransızlar İngilizlerle evvelâ müteaddid ihtilafları dolayısıyla ve bi'l-hâssa Kral Konstantin'in Yunan tahtına tekrar çıkması üzerine siyaset-i umûmiyelerinde bize az çok temâyül gösteregelmişler ve Fransız matbûâtı ara sıra lehimizde neşriyâta bulunmuştur.

Bu siyasetin mahsûlü olarak Fransız Hükûmeti 920 senesinin nısf-ı âhîrinde (son yarısı) bizi ne gibi şerâitle akd-i sulha razı olacağımız hakkında birkaç defa yoklamıştır. Bu yoklamaları Fransızlara her zaman vazife ve

salâhiyetleri inkâr edilebilecek adımlar ve ale'l-ekser (13) Türkler tevsît edilmiştir.

Her defa şerâitimizin Mîsâk-ı Millî hudutları dâhilinde istiklâl-i tâmmımızın tanınmasından ibâret olduğu ve Sevr projesinin ta'dilâtı üzerinde münâkaşa edemeyeceğimizi, hiçbir sıfatı hâiz olmayan eşhâs vâsıtasıyla müzâkereyi kabul eyleyemeyeceğimizi ve ancak tarafeynin resmî murahhaslarının bir konferansta ictimâ'ı sûretiyle müzâkerâta girişebileceğimizi bildirmiş idik.

Diğer taraftan bi'l-hâssa Kafkasya'daki Fransız me'mûrlarının Ruslarla aramızı açmak için sarf etmekte oldukları mesâî, bizi Fransız tekliflerine karşı adem-i i'timâda sevk etmekte idi. Londra Konferansı'nın ictimâ'ı arifesinde esas itibarıyla ehemmiyetsiz fakat Türk gemicilerinin şecaât ve hamiyeti göstermesi, gerekse tevlîd edebileceği avâkıb dolayısıyla mühim addolunmaya şâyân bir hâdise zuhûr etmiştir.

Alemdar isminde seyr ü sefâine ait küçük bir römorkör mürettebatı tarafından İstanbul'dan kaçırılarak hükûmet-i milliyenin emrine iâde olunmak üzere 24 Kânûn-ı Sâni 921'de Ereğli'ye gelmiş ve 27 Kânûn-ı Sâni 921'de Bartın ve Sinop'a ilticâ' eylemek üzere giderken bir Fransız gemisi tarafından müsâdere edilerek ve derûnuna bir zâbita, dört nefer ikâme olunarak İstanbul'a teveccühen yola çıkarılmıştır.

Yolda Alemdar mürettebatı, Fransız muhafızlarını esir etmişler ve vapuru tekrar Ereğli limanına getirmişlerdir. Vapurun tebdîl-i seyrini gören bir Fransız Şasörü¹² tevkîf emri olmak üzere kurusıkı bir top atmış fakat Alemdar mürettebatı tüfek ateşiyle mukabele etmiş ve Ereğli rıhtımındaki halk tarafından da bu sûretle ateşe iştirak edilmiştir. Şasörün mürettebatından iki kişi telef olmuştur. Alemdar mürettebatı ise şasörün top ateşine rağmen vapuru karaya oturtub esir ettikleri Fransızlarla beraber karaya çıkmışlardır. Fransızlar üserânın iâdesini istemişler ve telef olan Fransızlar için tazminât ve sâire talebinde bulunmuşlardır. Uzun münakaşât üzerine Londra Konferansı'nın arifesinde Fransızlarla yeni bir hâdise çıkarmamak ve sevâhilimizin ablukasına ve binâenaleyh Rusya'dan gelen esliha ve cebhâne nakliyâtının sekte-dâr veya duçâr-ı müşkilât olmasına meydan vermemek için üserâyı iâde ettik Alemdar Vapuru bir müddet yerinde kaldıktan sonra tarafımızdan istikbâl edilmiştir.

1921 senesi Kânûn-ı Sâni'si bidâyetinde Paris'te Düvel-i İ'tilâfiye başvekilleri arasında bir konferans akd ve bunda Şark Mesâili'nin dahi

¹² Şasör: Bir tür askeri deniz aracı. Metinde, Alemdar gemisinin kaçırılması sırasında karşılaşılan C-27 Fransız Şasör Gambot motorundan söz ediliyor.

mevzû'-ı bahs edileceği haber alınınca düşmanlarımızın şerâit-i sulhiyemizi ketm ettiklerine dâir mütemâdî isnâdlarına cevap vermiş ve efkâr ve niyyâtımıza dâir kendilerini tenvîr eylemiş olmak için Zonguldak'taki Fransız kumandanı vâsıtasıyla Fransız Hükûmeti'ne bir nota gönderilmiş ve bunda Mîsâk-ı Millî hudutları dâhilinde istiklâlimizin te'mîni hâlinde sulha hazır olduğumuz zikr edilmiş ve harbin temâdîsi mes'uliyetinin hakkımızı teslim etmeyenlere râci' olduğu bildirilmiştir.

(14) Londra Konferansı'ndan Evvel Türk-İngiliz Münâsebâtı

Londra Konferansı'nın ictimâ'ına kadar İngilizlerle münâsebâtımız arada muhasemât olmamakla beraber hâl-i harbde bulunan iki devlet şeklini muhafaza etmiştir.

Birçok vatandaşımızın ne gibi şerâit tahtında Malta'ya nakl edilmiş olduğu ma'lûmdur. İstanbul'un 16 Mart 920'de vâki' işgâlini müteâkib Anadolu'da bulunan İngiliz kontrol zabıtânı ve bunların emirberleri tarafımızdan esir edilmişti.

O andan itibaren bunları ve bi'l-hâssa Hindistan ordusu başkumandanı Lord Rawlinson'un biraderi olub Erzurum'da mevkûf bulunan kaymakam Rawlinson'u tahlîs etmek İngilizlerce mühim mesâilden biri olmuştur.

Bu bâbda Haziran 920 bidâyetinde sadr-ı esbak İzzet Paşa vâsıtasıyla bir mübâdele-i üserâ teklifinde bulundular. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından İzzet Paşa'ya verilen cevabda doğrudan doğruya ve hükûmetten hükûmete müracaât vukû'unda konuşulabileceği bildirilmiş ve şâyed rivâyet edildiği vechile eski tehcîr ve taktîl bahâneleriyle İngilizler Malta'daki Türk mevkûfînînden onbeşini İstanbul'daki hükûmete teslim ile i'dâm ettirirlerse, Erzurum'da taht-ı esârette bulunan kaymakam Rawlinson dâhil olmak üzere İngiliz üserâsının bi'l-mukabele i'dâm edileceğinin bi'l-vesile ile İngiliz karargâhına tebliği rica edilmiştir.

İngilizlerle aramızda vâki' diğer hâdise de Mustafa Sagir ismindeki Hintli bir İngiliz câsûsunun Ankara'ya gelmesi ve yakalanması ve İngiliz Hâriciye Nâzırı Lord Kurzon ve Hintli Ağa Han'ın tavassutuna rağmen i'dâm edilmesidir.

Merkûm, Ankara'ya Hint Müslümanlarının mümessili olarak gelmiş ve gerek nakd ve gerek propaganda hususunda bize pek çok vaadlerde bulunmuştur.

(Merkûma ait evrak vekâlette bulunmadığından hafızâya göre yazılmıştır)

Fakat ihtiyatsız bazı hareketleri şüphemizi davet eylediğinden odası taharrî edilmiş ve gizli mürekkeble yazılmış bazı evrak ve ta'limatnâmesi elde edilmiştir. Kezâ İstanbul ve sair yerlere götürdüğü mektublarda gizli mürekkeble yazılmış satırlar meydana çıkarılmış ve kendisi Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi' edilmiştir. Bütün bunlardan merkûmun Rus-Türk münâsebâtı ve Afganistan'da bulunan Cemal Paşa'nın harekâtı ve Türk Hükûmeti'yle münâsebâtı hakkında ma'lumât istihsâl etmeye tavzîf edildiği, fakat başlıca vazifesinin Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne bir sû'-i kast ihzârı olduğu ve ez-cümle yemeklerini evvelce bir kimyâgerin muayene edip etmediği, mahiyetine girmek için ne gibi evsâf arandığı, otomobilin sür'at ve kuvveti, geceleri çıktığında ne derece muhafaza edildiği gibi mevâdd hakkında dahi ma'lumât toplamaya me'mûr edildiği görülmüştür.

(15) Mûmâileyh tevkîf edildiğinde kendisine, her şeyi itiraf eylediği ve İngiliz entrikalarını tam olarak ifşâ' eylediği takdirde bizim hizmetimizde kullanılacağı bildirildiğinden, câsûsluğu Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni öldürmek için alınması lâzım gelen tertibât için ma'lumât cem'ine me'mûr edildiği ve bu bâbda İstanbul'da İngiliz erkân-ı askeriyesinden dört kişiden mürekkebe bir komisyon bulunduğu ilâ âhir anlaşılmıştır.

İ'dâma mahkûmiyeti üzerine Bekir Sami Beyefendi ile İngiliz Hükûmeti arasında Anadolu'daki İngiliz üserâsıyla Malta'daki Türk mevkûfnin mübâdelesini hakkında hükûmetimizce tasdik edilmeyen bir mukaveleye istinâden Lord Kurzon merkûmun tahliyesini talep etmiş ise de esâsen mukavele üserâyâ âit olup câsûsluğa müteallik olmadığından cevap verilmemiş ve Hint rüesâsından Ağa Han'ın Lord Kurzon'a müştereken çektiği diğer bir telgraf da aynı neticeye uğramıştır. Merkûm, 24 Mayıs 921 tarihinde i'dâm edilmiştir.

Londra Konferansı: Şubat-Mart 1921

28 Kânûn-ı Sâni 921 tarihinde Tevfik Paşa tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne keşide olunan bir telgrafta, Kânûn-ı Sâni'de Paris'te in'ikâd etmiş, evvelâ salifu'z-zikr Düvel-i İ'tilâfiye konferansında 21 Şubat'ta Londra'da, Düvel-i İ'tilâfiye, Osmanlı ve Yunan murahhaslarından mürekkebe bir konferansın toplanmasına karar verildiği, mevcut muâhedede hadisât dolayısıyla zarûrî görülecek ta'dilât icrâ' edileceği, bu bâbda hükûmet-i seniyyeye gönderilecek davette Osmanlı hey'et-i murahhasası miyânında Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin veya Ankara murahhaslarının bulunmasıyla meşrûr olduğu bildirilmekte ve bu bâbdaki kararımız ve İstanbul murahhaslarıyla birlikte gidecek olan hey'et-i

murahhasamız hakkında serî bir cevap istenilmekte idi. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından Tevfik Paşa'ya verilen cevap ber-vech-i âtidir:

“Tevfik Paşa Hazretlerine

İrâde-i milliyeye müstenîden Türkiye'nin mukadderâtına vaz'-ı yed olan yegâne meşrû' ve müstakil kuvve-i hâkime Ankara'da müstemirren mün'akîd Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye'ye müteallik bi'l-cümle mesâilin halline me'mûr ve her türlü münasebât-ı hâriciyede muhatab ancak işbu meclisin hey'et-i hükûmetidir.

İstanbul'da herhangi bir hey'etin min külli'l-vücûh bir vaz'iyet-ı meşrû' ve hukûkîsi yoktur. Binâenaleyh böyle bir hey'etin kendisine hükûmet nâmı vermiş olması milletin hukuk hâkimiyetine sarâhaten mugayyîr ve bu nâm altında memleketin ve milletin hayatına ait mesâilden hârice karşı kendisini muhatab göstermesi nâ-kabil-i tecvîzdir. Hey'etimize teveccüh eden vatan ve mesâil? vazifede hâl ve hakikat-ı vaz'iyete (16) iktifâ' ederek millet ve memleket nâmına meşrû' muhatab hükûmetin Ankara'da olduğunu kabul ve i'lân etmiştir. Millet ve memleketimiz nâmına salâhiyet-i meşrûaya sahib hükûmetin Ankara'da olduğu Düvel-i İ'tilâfiye'ce takdir edildiği şüphesiz bulunduğu halde düvel-i mezkûrenin bu nokta-i nazarı izhârda teehhür etmeleri İstanbul'da mutavassıt bir he'yetin mevcûdiyeti kendileri için istifâdeli olabileceğini zannetmelerinden ne'set etmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sulh ve müsâlemeti ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiğini ve yalnız hukûk-ı milliyenin tanınması talebinden ibaret olan şerâitini mükerreren i'lân ve işbu hukûkun tasdîki halinde teklif olunacak sulh müzâkerâtını kabule âmâde olduğunu beyân etmiştir. Düvel-i İ'tilâfiye Londra'da akd edecekleri konferansta Şark Meselesi'ni adl ve hakk dâiresinde halletmeye karar vermişlerse de kararlarını doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne tevcih etmelidirler. Şerâit-i anîfe dâiresinde vukû' bulacak dâvetin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından hüsn-i kabul edebileceğini tekrar beyân eyleriz.”

Bu cevap verildikten sonra hey'et-i murahhasamız Antalya tarîkiyle Roma'ya gitmiş, orada doğrudan doğruya vâki' olacak dâvete intizâr etmiştir. Konferansa resmen dâvet edildikleri, İtalya Hariciye Nazırı Kont Sforza tarafından kendilerine tebliğ edilmesi üzerine Londra'ya gitmişlerdir.

Aynı zamanda tarafeynce mütekâbilen müttehâz usûl mûcibince ve arada sû'-i tefehhüme meydan vermemek üzere keyfiyet Rus Hâriciye Komiseri Mösyö Çiçerin'e tafsilât-ı lâzime ile iş'ar edilmiştir. Londra Konferansı'nın celseleri 23 Şubat 921'den 12 Mart 921 tarihine kadar devam etmiştir.

Düvel-i İ'tilâfiye'nin başlıca gâyesinin Türkiye ve Yunanistan'ca yekdiğerine hadd-ı erkâmla verilen İzmir ve Türkiye nüfusu hakkında kendileri tarafından yapılacak tahkikâtın neticesini kabul edeceğimize dâir bizden vaad almak ve bu müsâadekârlıklarına mukâbil Sevr Muâhedesi'nin ahkâm-ı sâiresine itirazâtımızın ber-arafla, bunların tarafımızdan samimiyetle tatbikini te'mîn etmek olduğu anlaşılmıştır. Hey'et-i murahhasımız, bidâyetde tahkikâtı ve şekl-i teklife göre onun neticesine mutavaâtı kabul etmiş ve Sevr Muâhedesi'nin ahkâm-ı sâiresi hakkındaki teklifâta red mahiyetinde cevablar vermiş, fakat bil'âhire hükûmetten aldığı talimât üzerine tahkikâtın icrâ'sını Yunan idâresinin havâli-i meşguleden ref'ine ta'lîk etmiştir. Yunan murahhasları ise tahkikâtı esasından reddetmişlerdir.

Konferansta Ermenistan hudutları ve Kürdistan mesâkini dahi mevzû'-ı bahs edilmiş ise de bunlar ta'mîk edilememiştir.

Sevr Muâhedesi'nin ahkâm-ı mütebâkisini bize ve tahkikâtı Yunanistan'a kabul ettiremeyince Düvel-i İ'tilâfiye murahhasları konferansın son celsesinde (13 Mart 921) tarafeyne bazı teklifâtı (17) hâvî bir proje verib bu bâbda hükûmetleri cevabının sür'at-i mümkününe ile konferansa bildirilmesini talep etmişlerdir.

Teklifât, Sevr projesinde icrâ' olunacak ta'dîlâta müteallik olmak itibarıyla esâsen şâyân-ı kabul değildi.

Bunların en mühimleri bize bırakılan jandarma ve kıt'aât-ı mahsûsayı cüz'î sûrette artırmak, memleketimizde kalacak ecnebî zâbitin adedini biraz tenkis etmek, boğazlar mıntikasını biraz ufaltmak, bütçemiz ve umûr-ı nâfiaya müteallik imtiyâz vermek, hakkımız üzerine mevzû' tahdîdâtı biraz hafifletmek ilâ âhir ve adlî kapitülasyonlar, ecnebî postaları, Kürdistan ilâ âhir hakkında Sevr projesinde ta'dîlât icrâ'sını ümid ettirecek mahiyette bazı mühim vaatlerde bulunmaktan ibarettir.

Kezâ aynı teklifât mucibince Ermenistan hudutlarının ta'yîni Cemiyet-i Akvâm'ın göndereceği bir komisyona terk edilmekte, İzmir Vilâyeti bize iâde olunmakta, şehirde bir Yunan kuvveti bulundurulmakta ve İzmir Sanacağı'nda âsâyış, İ'tilâf zabitâmı tarafından idâre olunub nüfus nisbetine göre muhtelif anâsırı mürekkeb bulunacak olan bir jandarma kıt'asıyla

te'mîn edilmekte, vilayete Cemiyet-i Akvâm tarafından bir Hristiyan vali ta'yîn olunmakta, vilayetçe Türkiye'ye varidâtın tezâyüdüyle artacak senevî bir meblâğ te'diye edilmekte ve bu tarz-ı tesviye beş sene sonra tarafeynden birinin talebi üzerine Cemiyet-i Akvâm'ca kâbil-i ta'dîl bulunmaktadır.

Görüldüğü vechile işbu teklifât Mîsâk-ı Millîmizle hiçbir vechile kâbil-i te'lif olmadığından gayr-ı kâbil-i kabul idi. Esasen hey'et-i murahhasamız daha yolda iken Yunanlılar İkinci İnönü Muharebesi'yle neticelenen harekâta başlamış olduklarından konferans neticesiz kalmıştır.

Hulâsaten diyebiliriz ki bu konferans hiçbir netice vermemiş fakat müstakil bazı temaslar için bir müfred teşkil etmiştir. Düvel-i muazzamadan her biri hususî bazı maksatlar ta'kîb ettiklerinden ve kendilerine ait olmak üzere arzu ettikleri vesikayı hey'et-i murahhasamıza imza ettirmeye muvaffak olduklarından asıl davanın hallini, Türk-Yunan sulhunu taaccül etmek lüzûmunu hissetmemişlerdir ve ihtimal Yunanistan'a plebisit teklifini reddettirib işbu devleti muharebâta tekrar mübâşerete sevk edenler de vardı. Düvel-i İ'tilâfiye'den her birinin konferansta muvaffakiyetle ta'kîb ettikleri makâsıd-ı mahsûsaya gelince, ez-cümle İngiltere mübâdele-i üserâ siyâsetinde Anadolu'daki esirlerinin ve bi'l-hâssa Hindistan Ordusu Başkumandanı Ravlinson'un Erzurum'daki biraderinin iâdesini; Fransa, Adana havâlisindeki muharebâtın durdurulmasını ve gerek bu devlet, gerek İtalya [...] müteâkîb akd ettikleri *accord bilporthe* tesmiye olunub, Anadolu (18) menâtık-ı nüfûza takaddüm eden mukâveleyi başka birer nâm tahtında hükûmet-i milliyemiz murahhaslarına kabul ettirmeye çalışmışlar ve muvaffak olmuşlardır. Şöyle ki:

a-İngiltere ile Bekir Sami Beyefendi arasında imzalanan bir mukâvele mücibince Malta'daki Türk üserâ meyânında Ermenilere ve İngiliz üserâsına zulm veya sû'-i muâmele etmiş olanlardan mâadâ bize ve yedimizde bulunan bi'l-cümle İngiliz üserâsı, İngilizlere iâde kılınması lâzım gelmekte idi.

Bunun, Hükûmetimizce kabulü evvelâ Türk tebaasının Türkiye dâhilindeki harekâtı üzerinde İngiliz Hükûmeti'nin bir nev'î hakk-ı kazâsı olduğunu tasdik etmek,

Sâniyen Malta'daki mevkuftimize fazla sû'-i muamelede bulunulmasını men' için elimizde bulunan yegâne vâsıta Anadolu'daki İngiliz üserâsı olduğundan bunların kâffesini tahliye etmekle, mukavele mucibince Malta'da kalacak olan diğer Türklerin istikbâlini her türlü mehâlike ma'rûz bırakmak olurdu.

Esbâb-ı mesrûreye binâen mukavele hükmünce tasvib edilmemiş ve arada İngilizlerin serbest bıraktıkları bazı Türklere mukâbil elimizdeki İngiliz üserâsının bir kısmı serbest bırakılmıştır.

Bil'âhire 23 Teşrîn-i Evvel 921 tarihinde Hilâl-i Ahmer Reis-i Sânisî Hamid Bey'le İstanbul'daki İngiliz komiseri arasında hâsıl olan i'tilâf üzerine Malta'da mevcut bi'l-cümle Türklerle Anadolu'da mevkuf bi'l-cümle İngilizlerin mübâdelesini karargâr olmuş ve mesele bu şekilde hüsn sûrette intâc edilmiştir.

b- Fransız Başvekili Mösyö Briyan¹³ ile Bekir Sami Beyefendiler arasında akd olunan 11 Mart 921 tarihli bir mukâvelede muhasemâta nihayet verilmesi, müsellâh çetelerin, yani mücâhidlerin Türk ve Fransızlar tarafından müştereken silahtan tecrîdi, kuvâ-yı zâbitamıza Fransız zâbitasının idhâli ve Fransızlarca teşkil olunan zâbitanın muhafazası, sekencesi muhtelit olan yerlerde idâre-i milliye ve jandarmanın teşkilinde muhtelif ırkların nüfûsu nisfî dâhilinde istihdâmı, me'mûrîn-i hâzırânın devam-ı istihdâmı, Fransa'nın tahliye edeceği yerlerle Mamuretülaziz, Diyarbekir ve Sivas vilayetlerinin inkişâf-ı iktisâdileri için yapılacak teşebbüsâtta, bunlar hükûmet veya yerli sermaye ile yapılmayınca Fransızlara hakk-ı rüchân verilmesi, Ergani maden imtiyâzının Fransızlara verilmesi ilâ âhir mevzû'-ı bahs idi.

Hudûd takriben şimdiki hudûddur.

İstiklâlimize münâfi birçok maddesinden sarf-ı nazar, tâ Sivas'a kadar Fransızlara bir mıntika-i nüfûz ayıran böyle bir mukâvelenin hükûmetimizce kabulü gayr-ı vârid olduğundan mukâvele kabul (19) edilmemiştir.

Bekir Sami Beyefendi ile İtalya Hâriciye Nâzırı Kont Sforza arasında 13 Mart 921'de imzâ' edilen mukâvele mucibince İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın bize iâdesi zımnındaki metâlibimizi konferans nezdinde tervîc etmesine mukabil işbu devlete Antalya, Burdur, Kale?, Sparta¹⁴ sancaklarıyla Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarında bil'âhire ta'yîn edilecek aksâmında vâki' olacak teşebbüsât-ı iktisâdiye için hakk-ı rüchân vermekte ve hükûmet veya Türk sermayesi tarafından yapılamayacak olan iktisâdî işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan-Türk şirketine devri kabul edilmekte ve teşekkül edecek şirketlerde Türk hissesinin yüze elliye kadar gidebileceği tasrîh edilmektedir.

¹³ Fransa Başbakanı Aristide Briand.

¹⁴ Isparta.

Fransızlarla yapılan mukavele ki *accord hiporthe*'nin bir şekli-i cedfidi olan bu mukavele dahi tabiatıyla hükümetimizce reddolunmuştur.

Bütün bu i'tilâfların adem-i kabûlü üzerine Bekir Sami Beyefendi tabiatıyla Hâriciye Vekâleti'nden istifa etmiştir. Kendisi ma'lûm olan prensiplerimiz dâhilinde Düvel-i İ'tilâfiye ile anlaşmamızı kâbil gördüğünden isti'fâ'sını müteâkib tekrar Avrupa'ya gitmiş, fakat bu seyâhatından bir fâide hâsıl olmadığı gibi Mösyö Franklin Bulyon'la¹⁵ Ankara'da cereyân eden müzâkerâtı, Bekir Sami Beyefendi'nin Paris'ten bazı müdâhalâtıyla eşkâl eylediği hakkında mûmâileyh tarafından vukû' bulan şikâyet üzerine bir vazife-i resmîyesi olmadığını iş'ârıyla ilânı zarûreti hâsıl olmuştur.

Mösyö Franklin Bulyon'un Ankara Seyâhatları ve Türk-Fransız İ'tilâfının Akdi

Londra Konferansı dağılıp heyet-i Murahhasamızın azîmetinden sonraki vaz'iyet ber-vech-i âtî idi:

İkinci İnönü Muharebesi kazanılmış olub bir müddet için askeri vaz'iyet (...) görülmekte idi.

Rusya ile Moskova Muâhede'si akd edilmiş ve şarktaki vazîyyetimiz vuzûh ve rahat kesb etmişti. Fransa ile de a'mâl-i milliye dairesinde olmak şartıyla bir anlaşma husûle getirib bu sayede düşmanlık cephesinde gayet mühim bir rahne açmak, Adana ve Ayıntab'da mücâhede [...] tazyikinden kurtarmak ve Mersin gibi şimendiferli bir limana mâlik (20) olmak pek câzib idi.

Fransa dahi evvelâ Adana ve Ayıntab havâlîsi muharebâtından ve ora kahraman ahâlîsinin kendisine verdirdiği zayiâtta bıkılmış ve vaz'iyet-i mâliyesi dolayısıyla ve efkâr-ı umûmîyesinin tazyikiyle mâlî ve askerî fedakârlıklarını hadd-i asgarîye indirmeye karar vermiş olduğundan,

Sâniyen: Bize karşı en mühim davacı İngiltere iken işbu devlet hiçbir fedakârlık etmediği halde Fransa'nın esâsen bize iâde edeceği bir muntıkada harbe devam etmesinin ma'nâsızlığı pek aşikâr olacağından,

Sâlisen: Tamamıyla İngilizlere tâbi' olan Yunanistan'ın şarkta tevsî'i İngiliz nüfûzunun tezâyüdünü ve Fransız nüfûzunun tenâkuzunu ifâde ettiğinden ve bunun için Fransa'nın da bi'l-fi'l harb etmesinin kendi aleyhine çalışmaktan başka bir şey olmadığından işbu devlet bizimle anlaşmaya çok arzû-keş idi.

¹⁵ Franklin Boullon.

Diğer taraftan Harb-i Umûmî esnâsında Fransız bahriyelilerini öldürmüş olan Kayser'in eniştesi Konstantin'in tekrar Yunan tahtına suûdu Fransız Hükûmeti'ne bi'l-hâssa kendi efkâr-ı umûmiyesi muvâcehesinde ta'kîb etmek istediği yeni politikayı i'zâh için güzel bir vesile vermekte idi.

Bütün bu esbâb dolayısıyladır ki Mösyö Briand, Bekir Sami Bey i'tilâfının reddolunmasına rağmen her iki taraf muhasemâta tekrar başlamaktan ızzâr etmiş ve hemen aynı zamanda bir anlaşma zemini bulmak için yek-diğerini aramaya koyulmuştur.

Hükûmetimiz hukuk müşaviri Münir Beyefendi'yi Adana'daki Fransızlarla temas etmek üzere Londra İ'tilâfnâmesi'nde icrâ'sını arzu ettiğimiz ta'dilâtı hâmil cenûbdaki havâlf-i [...] göndermiştir.

Aynı zamanda İstanbul'daki Fransız komiser vâsıtasıyla Münir Bey'in mukâlemeye me'mûr edilerek Adana'ya gönderildiği ve yeni bir metni hâmil olduğu Fransız Hükûmeti'ne bildirilmiştir.

Mûmâileyhin hâmil olduğu metinde hudutta lehimize mühim tadilât icrâ' edilmekte ve Londra İ'tilâfnâmesi'ndeki hâkimiyet ve izzet-i nefsimize girân gelebilecek bi'l-cümle mevâd-ı mahzûf bulunmakta ve bir maddesinde a'mâl-i milliyemizin istihsâli için Fransız müzâhereti talep olunmakta idi.

Aynı zamanda o sırada vekâleten Hariciye Vekâletini idâre etmekte olan Fevzi Paşa Hazretleri, Fransız Hâriciye Nâzırına yazmış olduğu bir mektupta ta'dilâtın esbâb-ı mûcibesini tavihân anlatmıştır.

İşbu teklifât mahallî Fransız kumandanlığınca Paris'e yazılmıştır. Müzâkerenin ciddiyetle tahkikîni arzu ettiği anlaşılan Fransız Hükûmeti nezzâr-ı sâbıkadan Hâriciye Encümeni Mazbata Muharriri ve (21) Başvekil Briand'ın dahi dostu Mösyö Franklin Bulyon'u beraberinde gayr-ı resmî bir sûrette ve sırf ma'lûmât cem'ine me'mûr edildiğini söyleyerek Ankara'ya göndermiş, fakat mûmâileyh ile başlayan temaslar bil'âhire yeni bir i'tilâfnâme akdine müncer olmuştur.

9 Haziran 921'de Ankara'ya muvâsalat eden mûmâileyhle başlayan müzâkerât iki hafta kadar sürmüş ve celselerin birçoğuna Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bizzat riyâset buyurmuşlardır.

Bidâyette Mösyö Franklin Bulyon Londra'da akd olunan i'tilâfnâmeyi esas ittihâz etmek istemiş ve gerek siyasî, gerek iktisâdî istiklâlimize münâff kuyûddan her birinin îfâsı zımnında anûdâta uğramış ve eski Türkiye zihniyetine ve onun hakkında Avrupa efkâr-ı umûmiyesinin mevcut nokta-i nazarlara göre tasavvur edilebilen birçok mer'iyâtı uzun uzadıya serd

etmiştir. Münâkaşât esnâsında Londra'ya giden hey'etimizin temâsa me'mûr olanları tarafından bizdeki yeni hey'et hakkında Avrupa'yı tenvîr ve bu bâbda esaslı kanaâtler tevlidine çalışılmayıb bil-akis ancak eski zihniyetle kâbil-i te'lîf olan i'tilâf ve mukaveleler imzalanılmakla işlerimizin ne derece eşkâli tezâhür etmiştir.

Bu münâkaşât neticesinde Londra'da ta'yîn olunan huduttan gayr-ı mevâdd hakkında âmâl-i milliyemize muvâfık esasât tespiti kâil olmuştur.

Hudut meselesine gelince, müzâkereyi kat' etmemek için bir münâkaşa esnâsında bunun şimdilik bir tarafa bırakılması ve Londra hudûdunun kabul edildiğinin farz olunması ve sâir mevâddın müzâkeresine geçilmesi Mösyö Franklin Bulyon'a söylenmiş idi.

Haziran nihâyetinde Mösyö Franklin Boullon Adana, Suriye ve İstanbul'a ve oradan da takarrur eden esasât hakkında hükûmeti ile de bizzat görüşmek üzere Paris'e gitmiştir.

Mûmâileyh Paris'te iken muhaberatımıza tavassut ve İstanbul'da nimesmî memleketimizi ikâ' eden Hilâl-i Ahmer Reis-i Sânisî Hamid Bey vâsitasıyla bizden bir nev'î taahhüt almak istemiştir. Zira Hasan Bey'in 13 Ağustos 921 tarihinde Hâriciye Vekâletine çektiği bir telgrafta, "Paris, o sırada vâki' bir suâlê cevâben, esaslarda müttehîd isek de teferruâtta bazı nukâtın tarafeynin menâfi'ne muvâfık sûrette tevcihi ve i'tilâfa bir an evvel sahh çekilmesi için Franklin Bulyon'a me'zûniyyet i'tâsını rica ederiz" yolunda bir şey keşidesini teklif etmiştir.

O sıradaki vaz'iyet-i askeriye ma'lûm idi ve bu teklifle bizi bi'l-hassa hudut meselesinde bir taahhüt altına sokmak için vaz'iyetimizden istifâde gâyesi (22) aşikâr idi. Böyle bir taahhütte bulunmuş olmak ve aynı zamanda teklîfi tamamıyla reddetmemiş olmak için cevabımız şu şekilde verilmiştir: "Esasta müttefik isek de muhtâc-ı tavzîh-i nukâtta tarafeynin menâfi'ine muvâfık bir sûret bulunması ilâ âhir "

Mösyö Franklin Bulyon Sakarya muzafferiyetinin kazanılmasını müteâkib 21 Eylül 921'de Ankara'ya gelmiştir.

Müzakerâtın ikinci safhasında bi'l-hassa hudut meselesi ve (...) o havâlinin pazarı vaz'iyetini muhafazayı istihdâf eden gümrük meselesi yüzünden çetin münakaşât olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Paşa Hazretleri mühim celselere tekrar riyâset buyurmuşlardır.

Sarf olunan bütün gayretlere rağmen hudûd meselesinde ehemmiyetli bir şey istihsâl mümkün olamamıştır. Bir ay kadar süren uzun müzakerâtın

sonra i'tilâfnâme Yusuf Kemal Beyefendi ile Mösyö Franklin Bulyon arasında 20 Teşrîn-i Evvel'de imza edilmiştir. İşbu i'tilâfnâme istiklâl-i siyâsî, iktisâdî ve askerîmizden hiçbir şey fedâ etmeden eczâ'-i vatanımızın bugünkü hudûd-ı şimâlinde olub Fransızların işgâli altında bulunan aksâmının tahliyesini te'mîn etmiştir. Başlıca ahkâmı, hudûdun ta'yînine, afv-ı umûmîye, tahliye edilen mahallerdeki Hristiyanlara Mîsâk-ı Millî ahkâmı dâiresinde muamele edileceğine, Bağdat hattının bir Fransız grubuna devrine ve Meydân-ı Ekber ile Çobanbey¹⁶ arasındaki hatlara bizim, Çobanbey'le Nusaybin arasındaki hatta da Fransızların nakliyât-ı askeriye yapmasına, İskenderun ve havâlisinde tatbik edilecek olan idâre-i mahsûsaya mütealliktir.

İ'tilâfa merbûat mektublar ve protokol ile muhtelif mesâil tevzi' edilmiş ve bunların birinde Fransız murahhası Türkiye'nin istiklâl ve hâkimiyetine müteallik kâfi mesâkin Fransa'nın bir [...] samimâne ruhuyla halletmeye cehd edeceğini beyân etmiştir. Fransızlar, i'tilâf mücibince havâli-i meşgûleyi tahliye etmedn oradaki gayr-ı Müslimlerin hemân kâffesi işgâl esnâsında Müslümanlara yapmış oldukları mezâlimin cezasını görecekleri vehmiyle Suriye'ye firâr ettiklerinden ekalliyetler meselesi kendiliğinden hallolunmuştur.

İşbu i'tilâf âmâl-i milliyemizin düvel-i garbiyeden biri tarafından tasdikini ifâde etmektedir.

Bunun en bâriz delili, i'tilâfin akdini müteâkib İngiltere ve Fransa arasında başlayan şedîd münâkaşadır. Gerçi İngilizlerin Fransızlar aleyhine kullandıkları başlıca silah, Türklerle ayrıca anlaşmış olmaları idiye de bunun samimi olmadığı bedihî idi. Zira Bekir Sami Bey'in Londra'da Mösyö Briand'la imzaladığı i'tilâf dahi Fransızların bizimle ayrıca bir anlaşması idi. Hâlbuki o vakit İngilizler bir şey söylememişler idi. Bunun sebebi de akd olunan i'tilâfin ancak İstanbul Hükûmeti'ne yakışacak bir şey olduğundan bizi ma'nen sükût ettirecek mahiyette olması idi. (23) Ankara İ'tilâfı'nda İngilizlerin asıl kızdıkları ve alenen söyledikleri cihet, anlaşmanın Türkiye'nin istiklâl-i tammını ihtivâ eden esaslara mebnî olması ve dolayısıyla hem hükûmetimizi ma'nen ve maddeten pek yükseltmesi, hem de müstakbel sulhun hutût-ı esâsîyesini tebellür ettirmesi ve aynı zamanda şark-ı karîbde Fransızlar için bir mukaddeme-i mergûbiyet ihzâr etmesi idi. Bu hâl, i'tilâfı akd etmekle karşı cephede açılmasını istihdâf ettiğimiz gediği açmaya muvaffak olduğumuzu göstermiştir. Diğer taraftan mezkûr i'tilâf, Rusya ile Türkiye arasında hiçbir bürûdeti mücib olmamıştır. Bu hâl Türk-

¹⁶ Kilis Elbeyli İlçesi Çobanbey Mevkii.

Rus dostluğunun, İngiliz-Fransız dostluğundan çok kuvvetli olduğunu meydana çıkarmıştır.

Birkaç ay sonra Mösyö Franklin Bulyon tekrar memleketimize gelmiş ve Akşehir'de vâki' temaslarda bize te'mine çalıştığı menâfi'e, bize karşı hayırhâhlığını her sûretle isbât etmiş ve memleketine karşı bizdeki temayülâtın tenbîh ve takviyesine ihtimam eylemiştir.

Türk-Rus Münâsebâtı: Londra ile Lozan Arasında

Teşrîn-i Evvel 921 tarihinde Rus murahhasının da iştirâkiyle Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında Kars Muâhedesi nâmını taşıyan vesika imzalanmış ve bununla Moskova Muâhedesi ahkâmı Kafkas hükümetleri tarafından tasdik edilmiştir.

2 Kânûn-ı Sâni 922 tarihinde Ankara'ya gelmiş olan Ukrayna Harbiye Komiseri ve Kızıl Ordu'nun Cenûb Ordusu Kumandanı Mösyö Frunze ile Moskova Muâhedesi'ne müşâbih bir muâhede akd edilmiştir.

Mûmâileyh aynı zamanda Fransızlara ve ale'l-umûm garba takarrübümüzün derecesi ve bunun Türk-Rus münâsebâtı üzerine derece-i tesiri hakkında ma'lûmât edinmeye gelmiş idi. Ankara'dan mutma'in olarak ayrılmış ve bu ziyaret Türk-Sovyet münâsebâtını daha ziyâde takviye etmiştir.

1922 senesi zarfında Tiflis'te Hariciye Müsteşarı Suat Beyefendi ve Azerbaycan ve Ermenistan murahhasları arasında Rus murahhasının iştirâkiyle Kars Muâhedesi'nin mütemmimi olmak üzere iktisâdî ve adlî mahiyette bazı mukaveleler müzâkere ve imza edilmiştir.

(24) 1921 Senesinde Türk-İngiliz Münâsebâtı

Londra Konferansı'ndan sonra 1921 senesi zarfında İngilizlerle olan temas ve müzâkerâtımızın başlıcaları şunlardır:

13 Haziran 921'de motor ile İnebolu'ya gelen İstanbul'daki kuvâ-yı i'tilâfiye Başkumandanı Cezzal Harington'un mukarribininden Henry ve Sturton nâmındaki iki İngiliz binbaşısı beraberlerinde bir mikdâr cebhâne getirmiş ve adamları vâsıtasıyla bu gibi sevkîyâta germî vereceklerini bildirmişlerdir.

Bundan mâadâ mûmâileyhâ Cezzal Harington tarafından gönderildiklerini ve Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne mühim tebligatta bulunacaklarını söylemeleri üzerine o sırada İnebolu'da bulunan Refet Paşa kendileriyle görüşmüştür.

Bunlar Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin İnebolu'dan bir torpidoyla İstanbul'a teşrifini ve doğruca Boğaziçi'nde Cezzal Harington'un yalısına giderek kimse tarafından hissedilmeksizin cezzal ile sulh esasâtı üzerine anlaşmalarını, cezzal tarafından teksiften? sonra İngiltere Türkiye'nin istiklâl-i tammını kabul ettiğini ve Yunanlıların İngilizlerin müdâhalesiyle topraklarımızdan çıkacaklarını ve mesâil-i sâire üzerinde münâkaşanın mümkün olduğunu söylemişlerdir.

Mûmâileyhâ aynı zamanda mübâdele-i üserâ meselesini de mevzû'-ı bahs etmiştir. Cevaben Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Meclis'e vermiş oldukları söz dolayısıyla İstanbul'a gitmelerinin imkânı bulunmadığı ve Cezzal Harington'un İnebolu'ya gelib Refet Paşa ile görüşmesinin pek fâideli olacağı ve bi'l-cümle Türk esirleriyle bi'l-hâssa İngiliz esirlerinin mübâdelesine hazır olduğumuz kendilerine bildirilmiş ve Binbaşı Henry işbu cevâbımızı hâmilin İstanbul'a avdet etmiştir.

İstanbul'dan Hamid Bey'den alınan 18 Haziran tarihli bir telgrafnâmede ise "burada mevki'-i resmîyesi olan bir İngiliz, İngiltere'nin İstanbul'da en büyük makâmı nâmına bugün bendenize müracaâtla serî bir sulha vâsıl olmak için müzâkereye hazır bulduklarından Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle hemen münâsebete girişilmek arzu ettiklerini ve cevâb-ı serîa muntazır bulduklarını arza delâlet etmemi rica etti" denilmesi üzerine Hamid Bey'e cevâben müzâkerâta hazır olduğumuz bildirilmiştir.

5 Temmuz'da Zonguldak'a gelen bir İngiliz torpidosu Cezzal Harington'un Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne bir mektubunu getirmiştir. Tercümesi Ankara'ya telgrafla bildirilen bu mektubda (25) vaz'iyetin nasıl tefsîr edildiğini göstermek üzere bunun metni zîrde derc edilmiştir.

"Kumandan Henry vâsıtasıyla aldığım habere muntazıran zât-ı âlîleri bana, bir askerinin bir askerle görüşmesi kabilinden bazı müsâlemet der-meyân etmek arzusunda bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde zât-ı âlîlerince muvâfık görülecek bir günde İnebolu'da veyahut İzmit'te zât-ı âlîlerine mülâkî olmak üzere Ajax Zırhlısı'yla azîmet için Britanya Hükûmeti tarafından me'zûniyeti hâiz bulunuyorum ve vaz'iyet hakkında arzu buyurulduğu takdirde son derece vâsî' ve serbest bir sûrette teâtî-i efkâr eylemeye hazırım. Mütâlaânızı beklemeye ve bunları berâ-yı tedkik İngiltere Hükûmeti'ne tebliğe me'zûnum. İngiltere Hükûmeti nâmına ne icrâ'-yı müzâkere ne de mütâlaâ için hiçbir sıfat-ı resmîyeyi hâiz değilim. Mülâkâtın İngiliz zırhlısında vukû'u lâzımdır. Zırhlıda zât-ı âlîleri kendilerine lâıyk bir sûrette kabul edilecektir. Karaya avdetlerine kadar hürriyet-i kâmileyi hâiz

bulunacaklardır. Bu sûret kabul edildiği takdirde zât-ı âlilerine muvafik gelecek tarih ve saatlerin lütfen tebliğini rica ederim”

Kendisine Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından verilen 5 Temmuz tarihli telgrâfi cevâb ber-vech-i âtîdir.

“Zonguldak’a göndermiş olduğunuz mektubun tercümesini bugün Ankara’ya bildirdiler. Aramızda vâki’ olacak mükâlemâtın bir sû’-i tefehhüm üzerine müesses olmaması için âtîdeki husûs üzerine dikkatinizi celbe mecburum. 13 Haziran tarihinde Binbaşı Henry ve rüfekâsı İnebolu’ya gelerek zât-ı âlilerinin Binbaşı Henry tarafından Refet Paşa, teklif edilmiş esaslar üzerinde benimle görüşmek arzu ettiğinizi beyân etmişler idi. Nitekim bu husûslar Binbaşı Henry tarafından size hitâben yazılıb bir sûreti tarafından mûmza olarak bize bırakılmış olan mektubda beyân edilmiştir. Aramızda başlayan doğrudan doğruya muhaberâtın mukaddemesi bundan ibarettir. Metâlib-i milliyemiz zât-ı âlilerince ma’lûmdur. Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamıyla istihlâsı, hudûd-ı milliyemiz dâhilinde siyasî, malî, iktisâdî, askerî, adlî, harsî istiklâl-i tammamız esası kabul edildiği takdirde müzâkerâta girmeye âmâde olduğumuzu beyân ederim. Binbaşı Henry tarafından size îzâh edilen esbâba binâen müzâkerâtın zât-ı âlilerine fevka’l-âde hüsn-i kabul gösterilecek olan İnebolu kasabasında ve karada vâki’ olması tarafımızdan muvâfik görülmüştür. Bu nokat-ı nazarda aramızda mutâbakât-ı efkâr olup olmadığını tasrîh edecek cevâbınıza intizâr ediyorum. Maksâd-ı âlîiniz sadece vaz’iyyet hakkında teâtî-i efkâr ise bunun için rüfekâmızdan birisini me’mûr edebiliriz.”

Bu mektuba bir cevap gelmemiş ancak 7 Temmuz’da Hamid Bey’i gören İngiliz maslahatgüzârı Ratingan¹⁷ bir tâcir sıfatıyla Anadolu’ya giden Binbaşı Henry ile Cezzal (26) Harington oradaki İngiliz üserâsının mevki’i ve sıhhatlerinden haberdar olmaya çalışmasını ve kabilse millî orduların İstanbul’a doğru harekâta devam edip etmeyeceklerinin Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’nden tahkîkini tenbîh eyledikleri cihetle mûmâileyhin bundan mâadâ teşebbüsâtta bir gûnâ salâhiyeti olmadığını ve bundan akdem Hamid Bey’e mürâcaât ederek zâbıta dahi bila-me’zûniyyet hareket ettiğinden askerlikten çıkarılacağını ve şayet Henry el-yevm terhis edilmemiş olsa idi ânında aynı muameleye tâbî’ tutulacağı şüphesiz bulunduğunu beyân ile İngiltere Hükûmeti’nin müzâkere talebinde takaddüm ettiğini dermiyân ve İngiliz zâbitleri tarafından böyle bir sû’-i tefehhüme meydan verildiğinden

¹⁷ Frank Rattigan. İngiliz yüksek komiseri (Sonyel, 155).

dolayı beyân-ı teessüf etmiş ve esas meseleye gelince kable'l- müzâkere tasdîki taleb edilen mevâddın diğêr düvel-i mü'telifeden ayrı olarak kabulü İngiltere Hükûmeti'nce kâbil olmadığından meseleye kapanmış nazarıyla bakılması icâb edeceğini ilâve etmiştir.

Royter¹⁸ ajansının 9 tarihli telgrafnâmesinde ise:

“Mustafa Kemal Paşa Hazretleri fevka'l-âde komiserlerle görüşmek arzusunu izhâr etmesi üzerine Harington'un İnebolu'ya bir sefîne-i harbiye ile azîmet ederek müşâr'ûnileyh ile görüşmesi kararlaştırılmış ise de ya dâhilî siyaset neticesi yahut Türk diplomatlarına mahsus muavvec usûl tesirâtı olarak Paşa Hazretleri tarafından vukû' bulan yeni bir tebligâtta görüşmek teklifinin mü'telifeyn tarafından vâki' olduğunu beyan etmekle beraber görüşmek hususunda bazı şerâite dermiyân eylemekte olduğu görülmüş olduğu ve bu ânî tebeddüle ne mânâ verilebileceği kestirilemediği ve İ'tilâfçıların Paşa Hazretleri'nin dermiyân edeceği metâlîbi tedkike hazır oldukları ve Cezzal Harington'un yalnız istimâ'a me'mûr olub İ'tilâfçıların mülakât talebinde bulunmaları kat'iyen vârid olmadığı” i'lân edilmiştir. 11 Temmuz tarihinde Türkiye Royter Havas ajansı dahi aynı esasât dâiresinde bir telgraf neşr etmiştir. Bunun üzerine Anadolu Ajansı hakikati tavzîh eylemiş ve mîsâk-ı millî esasâtı dâiresinde herkesle müzâkerâta başlamaya hazır olduğumuzu bir kere daha i'lân etmiştir.”

İhtimâlât-ı muhtelif meyanında İngilizlerin Sakarya Muharebesi'yle neticelenen Yunan taarruzu arefesinden beri sulh ümitleriyle oyalamak, henüz bir netice vermemiş olan (...) büyük müzâkerâtın da bizi başka cihetten ümit ettirerek i'tilâfımızı yapmak ve o sıralarda toplanacak olan bir i'tilâfiyûn konferansından evvel ma'neviyyâtımız hakkında ma'lûmât edinmek istemiş olmaları vâridir.

Binbaşı Henry birkaç refikiyle birlikte Teşrîn-i Evvel ayında tekrar İnebolu'ya gelmiş ve Refet Paşa ile görüşmüştür. Bu sefer dahi eslihâ fûrûhtu meselesi siyasete vesile teşkil etmiştir. Anlaşılacağına göre bu mülakâta sâikin, İstanbul'daki kumandanı Harington'un fevka'l-âde komiserlikle olan rekabeti dolayısıyla sulh hakkında Anadolu'dan bazı vaadler alıb Londra'da mevkîini tersin etmek ve aynı zamanda Abdülhamit veresinin petrol madenleri da'vâsıyla (27) alâka-dâr olan Henry ve

¹⁸ Reuter Haber Ajansı.

rüfekâsının bu vesileyle Anadolu ricâlini dahi alâkadâr eylemek olduğu tezâhür etmiştir.

Mülâkât neticesiz kalmış ve İnebolu'ya gelenlerin hiçbir sıfat-ı resmîyeleri olmadığı, İngiliz komiserliğince neşr ettirilen bir tebliğle i'lân edilmiştir.

1921 senesi nihâyetinde ve 1922 Kânûn-ı Sâni'sinde İstanbul'daki İngiliz fevka'l-âde komiserliğiyle bazı temaslar olub bunlarla İngilizler, sulha ne derece mütemâyil olduğumuzdan ve Mîsâk-ı Millî'den fedakârlık edib etmediğimizi anlamaya çalışmışlardır.

Eylül 1921 bidâyetinde İstanbul'daki Japon komiseri¹⁹, hükûmetimize mensub biri ile görüşmek arzusunu izhâr ettiğinden Hamid Bey, kendisine Robert Kolej muallimlerinden Hüseyin Bey'i göndermiştir. Komiser evvelâ bizimle İngiltere arasında mübâdele-i üserâdan bahsettikten sonra kendisinin sulh müzâkerâtı için tavassutunun Anadolu'ca kabul edileceğine kanâat getirir ise hükûmetine mürâcaâtla işe başlayacağını söylemiştir.

Aynı zamanda İzzet Paşa'ya mürâcaât eden İngiliz ordusu erkân-ı harbiye reisi, üserâ mübâdelesi için Anadolu ile temasın muvaffak olacağını söylemiştir.

Hamid Bey'e talimat-ı lâzime verilmiş ve gerek mûmâileyh gerek Hüseyin Bey Japon komiseriyle müteaddid temaslarda bulunmuşlardır. Bu temaslar 7 Teşrîn-i Evvel'den 22 Teşrîn-i Evvel'e kadar devam etmiştir. Japon komiseri evvelâ kendi fikrine göre Türkiye'nin memâlik-i sâire Müslümanlarının siyasî harekâtına maddî ve ma'nevî hiçbir yardımda bulunamayacağına ve kendi tebaâsının buna karışmasına mâni' olacağına dair söz verildiği takdirde İngilizlerin Mîsâk-ı Millî'yi kabul edeceklerini zannettiğini söylemiş, buna muvafakatımız üzerine, İngiliz komiserinin keyfiyeti hükûmetine yazdığını söyleyib bir iki şık daha bulunduğunu, bu da Ankara Hükûmeti'nin Hindistan ve sâir yerlerdeki harekâtı bastırmak için İngiltere'ye yardım etmesi şıkkı olduğunu söylemiş ve cevâben bunun bir ittifak mahiyetinde olduğu, hâlbuki hâl-i hazırda ibtidâ' sulh akdinin düşünülmesi lâzım geldiği bildirilmiştir. Bu son teklif 15 Teşrîn-i Evvel'de yapılmıştır.

Yirmi Teşrîn-i Evvel tarihli mülâkâтта Japon komiseri tekrar pek ümid-bahş bir mesâile yapılacak sulh müzâkerâtından bahs etmiş, Hamid Bey'e İngiliz komiserini ilk gördüğünde mes'eleyi açmasını tavsiye etmiş, Hamid Bey mâ-sebak ahvâle nazaran bunu yapmak istemeyib kendisinin tarafeyne

¹⁹ Baron Uşida

aynı teklifatta bulunmuş olması dolayısıyla tarafeyni yek-diğerine tanıtması lazım geleceğini Japon komiserine söylemesi üzerine komiser hükûmetinden müsâadesi olmadığı için bu bâbda nasıl (28) hareket edeceğini düşüneceğini söylemiştir.

22 Teşrîn-i Evvel'de vâki' olan diğer bir mülakatta ise Japon komiseri İngiliz komiseri ile görüştüğünü ve (...) Mîsâk-ı Millî'nin tamamen kabulüne dâir Londra'dan ta'limât almadığından şimdilik müzâkere edilemeyeceğini, fakat İngiliz komiserinin Teşrîn-i Evvel nihayetinde sulh konferansına celb edileceğinden müzâkerâtın orada icrâ'sını me'mûl olduğunu beyân eylediğini söylemiştir.

Japon komiserinin tavassut teşebbüsü bu sûretle 22 Teşrîn-i Evvel'de hitâma ermiştir.

13 Teşrîn-i Evvel'de Kars Muâhedeşi ve 20 Teşrîn-i Evvel'de de Mösyö Franklin Boullon'la Ankara İ'tilâfnamesi imza edilmiş olduğundan işbu Japon'un teşebbüsünün İngilizlerin tâlimâtı dairesinde ve bizi Fransız müzâkerâtı esnasında i'tilâfsızlığa sevk etmek ve Kars müzâkerâtında İngilizce ta'mîm edilen şeylerin ne dereceye kadar vârid olduğunu anlamaya ve bizi Ruslara karşı fazla taahhüdâta girmeye imâle eylemek için yapıldığına ve iki mukâvelenin imzasını müteâkib buna devam mahal olmadığından mükâlemâtın kat' edildiğine hüküm etmek vârid-i hatır olabilecek bir keyfiyettir.

Mûmâileyh Japon komiseri Teşrîn-i Sâni nihayetinde tekrar tavassut teşebbüsüne ibtidâr etmiş ve şerâitimizi bildirmemizi rica etmiştir. Mezkûr komiser, Hamid Bey'le cereyân eden mükâlemâtı istenilen bir sûrette idâre etmiş ve defaâtle tekrar edilmiş olan sulh şerâitimizi bilmeyi istemiştir. Bunun üzerine işbu şerâiti resmen talep etmesi kendisine söylenilmiş ve Hamid Bey'le vâki' 4 Kânûn-ı Sâni 922 tarihli mülakatında berây-i ittîlâ' şerâit-i sulhiyemizi Hamid Bey'den resmen ve tahriren sormak için Türkiye'den ta'limât talep edeceğini ve resmen ve tahriren cevap almak isteyeceğini ve birkaç güne kadar cevap almayı ümid ettiğini ve şerâit-i sulhiyemizi Japonya'nın Düvel-i İ'tilâfiye'ye ta'mîmen tebliğ edeceğini söylemiştir.

Bu mükâlemât Ukrayna Harbiye Komiseri ve Kızıl Ordu'nun Cenub Ordusu Kumandanı Mösyö Frunze'nin Ankara'da bulunduğu zamana müsâdiftir. Mûmâileyh 2 Kânûn-ı Sâni'de Türkiye-Ukrayna Muâhedeşi'ni imza edib 5 Kânûn-ı Sâni'de ise Ankara'dan müfârakât etmiştir. Japon komiseri de 17 Kânûn-ı Sâni'ye kadar bekledikten sonra hükûmetin şerâit-i sulhiyemizi sormak için kendisine me'zûniyyet vermediğini söylemiş, maa-fih bunları kendisine bildirmemizin fâideli olacağını ilave etmiştir. Bu

gibi mürâcaâtlar hep bizi talep mevkiinde bıraktı ve aradıkları neticeyi ve tahsil edinebilecekleri ma'lûmâtı aldıktan sonra işi bir neticeye îsâl etmeden kapanmaya ma'tûf olduğunu bildiğimizden ve şerâit-i sulhiyemiz defaâtle i'lân edilmiş olduğundan iş ta'kîb edilmemiş ve bu ikinci tavassut dahi bu kadarla kalmıştır

(29) Türk-İtalyan Münâsebâtı

Mücâdele-i milliye esnâsında düvel-i garbiye miyânında kendisiyle en az ihtilâfımız olan devlet İtalya'dır. İşbu devlet gerçi bize ciddî bir muavenet-i maddiyede bulunmamış ise de Roma'ya gönderdiğimiz mümessil Cami Bey'e hüsn-i muamele etmiş ve zâbitânı tarafından Yunan *dislocatimi* hakkında bize az çok ma'lûmât i'tâsına müsâade etmiştir.

Londra'da akd olunan Bekir Sami Bey i'tilâfının Ankara'da kabul edilmemesi üzerine İtalyanlar müteaddîd projeler tertib ve bunları müstakbel sulh müzâkerâtına muavenetlerini vaad etmek sûretiyle bize kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu teşebbüslerin başlıcaları şunlardır:

a- 4 Temmuz 921 tarihli Mühendis De Nari²⁰ Projesi:

İstanbul'daki İtalyan komiserliğiyle sıkı münâsebâtı olan bu zâtın projesi iktisâden, hatta Bekir Sami Bey i'tilâfından da ağırdır. Zirâ muayyen bir mıntika dâhilindeki bi'l-cümle arâzi-i mevâtın, bataklık yerlerin ve mîrî ormanların İtalyanlarca işletilebileceğini zikr etmektedir.

b- Mösyö Tuozzi²¹ isminde bir zât İtalya Hükûmeti tarafından Teşrîn-i Evvel 921 nihâyetinde me'mûriyyet-i mahsûsa ile Ankara'ya gönderilmiştir.

İnebolu-Ankara yolunda avdet eden Mösyö Franklin Bulyon'la karşılaşan bu zât Fransızlar gibi kendisi dahi bizimle bir i'tilâf akd etmek istemiş ise de Antalya ve havâlisinde İtalyan talebinde ısrar edilmesi yüzünden müzâkerât ilerleyememiş ve mûmâileyh ise 9 Kânûn-ı Evvel 921 ortasında avdet etmiştir.

c- De Nari 20 Teşrîn-i Evvel ve 4 Teşrîn-i Sâni 922 tarihlerinde Lozan Konferansı'nda İtalya'nın müzâheret-i siyâsiyesini vaad ve aksi taktirde işbu devletin aleyhimizde bulunacağını îmâ etmek sûretiyle bizim ile evvelce reddettiğimiz esasât dâiresinde bir i'tilâf akdi için tekrar mürâcaat etmiştir. Bütün bu teşebbüsât İtalya'ya memleketimizin muayyen bazı aksâmında

²⁰ Belgede Latin harfleriyle "De Nari" olarak yazılmış olan isim Lozan yazışmalarında "Donari" olarak yer almış; Mösyö Donari'nin bazı demiryolu imtiyazı için taleplerde bulunduğuna değinilmiştir. Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları II, Ankara 1994, s. 591.

²¹ Alberto Tuozi: İtalya Hükûmeti tarafından Mustafa Kemal ile görüşmek üzere 12 Haziran'da gönderilen temsilci.

iktisâdî imtiyâzât nâmı tahtında istikbâl için siyasî menâfi' te'mîn edecek mahiyette görüldüğünden bi't-tabi' [...] hiss-i telâkki edilmemiştir.

Türk-Yunan Temasları

Sakarya muzafferiyetinden sonra Yunanlılar nâmına bizimle doğrudan doğruya müzâkerât icrâ'sı zımında mühim ve gayr-ı resmî bazı teklifler vâki' olmuş ise de bunlardan bir netice çıkmamıştır.

(30) Pontus Vakâyi'

1921 senesi yazında Karadeniz sevâhilindeki Rumların, düşmanlarımızın tavassutuyla harekât-ı isyân-kârâne ve şekâvet-kârâne bulunmaları ve bu hareketlerini Yunan taarruzlarından bi'l-hâssa birkaç hafta evvel teşvik etmek sûretiyle üzerlerine tam mültezem olan anda kuvvet celb etmeye ve bu sûretle Yunan ordularının vazifesini teshîle çalışmaları dolayısıyla tenkîlleri kesb-i zarûret etmiştir.

İşbu harekât-ı tenkîliye üzerine İstanbul'daki i'tilâf komiserleri insâniyet perdesi altında ve Türklere karşı vâki' Yunan mezâlîmi dolayısıyla da aynı sûrette şikâyet ve müdahalede bulduklarını beyân ederek birçok şikâyât ve izâhâtta bulunmuşlarsa da kendilerine verilen müskit cevablar üzerine mes'ele kapanmıştır. Esâsen İstiklâl Mahkemesi'nce usât hakkında yapılan tahkikât neticesinde bunların Türk ekseriyetini Rum ekâlliyyetine tâbi' kılmak sûretiyle Karadeniz sevâhilinde Pontus nâmı altında bir Rum Hükûmeti teşkiline tasaddî etmiş oldukları tezâhür etmiştir.

Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra Seyâhatı

1922 (38) senesi bidâyetinde vaz'iyet-i siyasiye şu merkezde idi: Fransızlar ile akd-ı i'tilâf edilmiş ve Frunze'nin seyâhatıyla Rusya ile olan revâbıtımız takviye olunmuş idi.

İtalya, kendisine Anadolu'dan bir mevki'-i mahsûsu bahş edecek imtiyâzât mukâbilinde bize mühim sûrette müzâheret-i siyasiye vaad eylemekte idiyse de hakikatte İngiltere'den ayrılmayacağı [...] olduktan başka teklifâtın esâsı i'tibârıyla kabulüne de imkân olmazdı.

İngiltere'ye gelince bizim ile bi'l-vâsıta veyahut vazife ve salâhiyetleri kolaylıkla inkâr olunabilecek şahıslar vâsıtasıyla temas aramış, fakat bunların her biri tahlil edilince 1921 yazındaki Yunan taarruzu ihzâr veya bizim Fransa ve Rusya ile anlaşmada ileri gitmemizi işkâl maksadıyla olduğu tezâhür etmiştir.

1922 yazında bizim Yunanlılara taarruz etmemiz mukarrer olduğundan bundan evvel işi kan dökmeden âmâl-i milliyemiz dâhilinde halletmek

imkânı olub olmadığını tahkik etmek lüzûmuna kail bulunmuş ve bu bâbda doğrudan doğruya ricâlimiz vasıtasıyla Düvel-i İ'tilâfiye ricâl-i mes'ûlesinin efkâr ve niyyâtını yoklamak münâsib görülmüş idi. Bu maksatla evvelâ Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve bil'ahire Dâhiliye Vekili Fethi Beyefendiler Avrupa'ya i'zâm olunmuşlardır.

Şubat 922'de seyâhata çıkan Yusuf Kemal Beyefendi bir müddet İstanbul'da (31) kalıb oradaki ricâl ile temas etmiştir. Bunlar kendilerinin hiçbir şeyi temsil etmediklerini ve millet nâmına yegâne söz söylemeye salâhiyet-dâr makam Büyük Millet Meclisi ve onun vekilleri olduğu ve Avrupa'ya gidib Hâriciye Vekilinin bütün milletin vekâletini hâiz bulunduğunu âleme i'lân ve bu sûretle millete karşı medyûn oldukları son vazifeyi ifâ etmek için hâsıl olan bu fırsattan istifâde edecekleri yerde belki kendi ihtirâslarına kapıldıklarından, belki bazı ecnebî muhalefetçe milleti ikiye münkasem göstermek için kendilerine vâki' telkinâta bilerek bilmeyerek âlet olduklarından, İstanbul'da kendisini Hâriciye Nâzırı addeden İzzet Paşa'yı da Paris ve Londra'ya göndermiş ve bu sûretle Türkiye'yi daha ucuz şerâitle sulh yapacak bir ikinci hey'etin mevcûdiyeti hissini âleme vermişlerdir.

Yusuf Kemal Beyefendi'nin Fransız Başvekili ve Hâriciye Nâzırı Mösyö Puvankara²² ile olan mülâkâtında müşâr'ûnileyh bize teveccühkâr görünmüş olmakla beraber Mîsâk-ı Millî ahkâmı dairesinde hukukumuzu müdâfaa edeceğini ve her şeyi müttefikleriyle birlikte yapacağı için fazla bir taahhüt altına giremeyeceğini söylemiştir.

İngiltere Hâriciye Nâzırı Lord Kurzon ise bi'l-hâssa bizim Ruslarla münâsebâtımızın derecesini öğrenmeye ve Irak'a taarruz etmeyeceğimiz hakkında te'minât almaya çalışmaktadır. Aynı zamanda Sakarya muzafferiyetinden sonra askerî tefevvuk bize geçtiğinden İlkbaharda Yunanlılara bir darbe indirmemizden endişe eden mûmâileyh karîben Düvel-i İ'tilâfiye hâriciye nâzırları ictimâ' edib bize sulh teklifâtında bulunacaklarından ve Anadolu'nun tahliyesi esas itibarıyla kabul edildiğinden ve konferans müzâkerâtı esnâsında muharebe başlarsa sulh teşebbüslerinin akîm kalacağından bahisle Yunanlılarla mütâreke akd etmemizde çok ısrar etmiştir. Konferansın bidâyetinde Anadolu'nun tahliyesine karar verib tarafeyne tebliğ ettirmenin mütârekeden daha kuvvetli olacağı kendisine cevâben Yusuf Kemal Beyefendi tarafından söylenmiş ise de buna yanaşmayıb mütârekede ısrar ve bunun hükûmete iblâğıyla kendisine cevab i'tâsını tekrar istemiştir.

²² Raymond Poincaré.

Yusuf Kemal Beyefendi'nin işbu seyâhatlarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin şöhret ve nüfûzunun her tarafta ne derece tezâyüd etmiş olduğu bariz bir sûrette görülmüştür.

Yusuf Kemal Bey'in Paris Seyâhatını Müteâkib Bize Vâki' Mütâreke ve Sulh

Teklifleri

[...] başlayan Düvel-i İ'tilâfiye hâriciye nâzırları (32) konferansı 22 Mart 922 tarihiyle Türkiye ve Yunan hükûmetlerine mütâreke teklifinde bulunmuştur.

Teklifin taahhüd-i aslının yeniden kan dökülmeden Anadolu'nun tahliyesini te'mîn olduğu, zaferi tevlîd edecek şekilde tertib edilmiş ve bu taahhüd bidâyetinde ifade edilmiş ise de bi'l-akis gâyenin, tarafımızdan icrâ'sından korkulan taarruza müsâit zamanın geçirilmesi olduğu kolayca anlaşılakta idi.

Teklifin hutût-ı esâsîsi iki taraf kıtaâtı arasında on kilometrelik askerden boş bir saha teşkilinden kıtaâtın takviye edilmemesinden veya bir yerden diğer bir yere asker ve *materiel* nakl edilmemesinden ve iş bu hususâtın te'mîn-i icrâ'sı için Düvel-i İ'tilâfiye askerî komisyonlarının murakabe ve teftişinin kabulünden ibarettir. Mütâreke üç ay için teklif edilmiş ise de bu müddetin sulh esasâtının kabulüne kadar kendiliğinden temdîd edilebileceği tasrîh edilmekte idi.

Zîrde mufassalan bahs edilecek olan sulh şerâiti ise bil-hâssa Düvel-i İ'tilâfiye'yi alâka-dâr eden kapitülasyon ve sâire gibi mesâile âit idi. Binâenaleyh biz kendileriyle hâl-i i'tilâfta bulunan devletlerin askerî murakabesini kabul etmeye davet edilmiş bulunuyor idik. Aylarca bu murâkabeyi kabul ettikten sonra esasât-ı sulhiyede anlaşamayıp tekrar harbe mecbûr olduğumuz takdirde vaz'iyetimiz, tahaddüs edecek müşkilâtı anlamak mümkün olmadığı gibi müzâkerâtı uzatıp taarruza müsâid mevsimin geçmesinin te'mîn edilmesi mahzûru da zâhir idi. Bâ-husûs ki Yunanistan, İngiltere kendisine yapılan istikrâz ve avanslarla geçindiğinden onun için daha bir sene ordusunu müsellâh tutmak müşkil değil idi.

Bu esbâba binâendir ki Hükûmetimiz 5 Nisan'da verdiği cevabda Anadolu'nun (...) maksadıyla vâki' olduğu beyân olunan mütâreke teklifi *principe* itibâriyle kabul etmekle beraber tahliyenin mütâreke ile birlikte başlamasını, dört ayda itmâm edilmesini talep etmiş ve sulh müzâkerâtı zımında ta'yîn olunacak bir şehre murahaslarını göndermeye hazır olduklarını bildirmiştir.

Yunan Hükûmeti ise kendi lehinde olan mütâreke teklifini tabîatiyle derhal kabul etmiştir.

Düvel-i İ'tilâfiye hâriciye nâzırları mütâreke teklifini müteakib 26 Mart tarihiyle sulh esasâtını teklif etmişlerdir. Bu teklifâtı hâvi notada dahi muhatablarımız en kuvvetli delillerini bizi mütârekeyi kabule îsâl için sarf etmişlerdir.

Sulh teklifâtına gelince bunların hutût-ı esâsı ber-vech-i âtîdir: (33)

“Gerek Türkiye gerek Yunanistan’da ekâlliyetlerin müdafaâ-i hukukuna ve bu bâbda vaz’ olunacak kararın tatbikine Cemiyet-i Akvâm’ın dahi iştirâk ettirilmesi, şarkta bir Ermeni yurdunun teşkîli ve bu işe kezâ Cemiyet-i Akvâm’ın iştirâk ettirilmesi

Boğazların serbestiyetini te’mîn için Gelibolu şibh-i cezîresinde ve Boğazlar havâlisinde gayr-i askerî bir mintika teşkîli

Türkiye hudûdunun, Tekirdağı’nı bize, Kırkkilise, Babaeski ve Edirne’yi Yunanlılara bırakacak sûrette tesbiti,

Bizde kalacak olan İzmir’in Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne’nin Türklerine işbu şehirlerin idâresine adilâne bir sûrette iştirâk edebilmek imkânını vermek maksadıyla münasib bir usûlün kararlaştırılmasına,

Sulhü müteâkib İstanbul’un İ’tilâfçılarca tahliyesi

Sevr projesiyle ellibin kişiden mürekkep olan Türk kuvvâ-i müsellehâsının 85.000’e iblâğı ve Sevr’deki gibi askerlerimizin kemâ-kân ücretli asker olması ve dolayısıyla münâsib bir zaman zarfında hizmet-i mecbûriye-i askeriyenin îfâsı,

Sevr projesindeki mâlî komisyonun ilgâsıyla beraber Düvel-i İ’tilâfiye’nin menâfi’-i iktisâdîmize, Duyûn-ı Umûmiye’nin ve bize tahmil olunacak tazminât-ı harbiyenin te’diyesini Türk hâkimiyetiyle te’lif edecek bir usûlün ta’yîni

İktisâdî kapitülasyonlarda ta’dilât icrâ’sı hakkında bir komisyonun teşkili (Türkiye’nin son asırda fakirleşmesinde en mühim âmillerden biri olan iktisâdî kapitülasyonlar hakkında münâkaşayı Düvel-i İ’tilâfiye ilk defa bu nota ile kabul etmektedirler.)

Adlî kapitülasyonların ta’dili hakkında dahi bir komisyon teşkili”

Mütâreke teklifine cevabımızı teşkil eden 5 Nisan tarihli notamıza Düvel-i İ'tilâfiye 15 Nisan tarihinde cevap verib *principe* itibâriyle mütârekeye muvâfakatımıza ve sulh müzâkerâtı için murahhas göndermeye hazır olduğumuz hakkındaki tebliğimizi hüsn-i niyetle kaydetmekle beraber mütâreke ile birlikte tahliyeyi kabul ettiklerini ve Yunan Hükûmeti'nin bunu kabul etmeyeceğini ve etse bile kıtaâtını Türkiye'ye nakl ile orada tekrar harbe başlamasını men' etmenin imkânsız olacağı bildirilmiştir. (Bu son tehdidin Bâb-ı Âlî'ce Düvel-i İ'tilâfiye teklifine verilen 8 Nisan tarihli cevabında Anadolu'dan gelebilecek veya sâir yerlerden getirilebilecek Yunan kıtaâtının Trakya'ya nakl ve orada tahşiye edilmesi hakkında mevcut olan talebe î mâ' en vâki' olduğu zâhirdir.)

(34) Bu notaya 22 Nisan'da cevap verdik. Bu cevabda gerek Düvel-i İ'tilâfiye'nin evvelki notalarında, gerek Lord Kurzon'un Lordlar Kamarası'ndaki beyannâmesinde mütârekenin tahliye için yapıldığını ifade etmelerine binaen işbu teklifte bulunduğumuz ve bunun gerek hakk ve adâlet, gerek insâniyet nokta-i nazarında ne derece hakk olduğu, Yunanlıların havâli-i meşgûledeki mütâlaalarının tahammülsüz olduğu zikir edildikten sonra Türkiye için teklif edilen hudûdun gayr-i âdilâne ve her türlü *principe*'e ve hatta Mösyö Loyd Corc'un²³ harb esnâsında verdiği te'mînâta mugayyir olduğu beyân edilmiş, âmâl-i milliyemiz tekrar hulâsaten bildirilmiş ve tahliye üzerinde yeniden ısrar edilib mütâreke meselesinde mütekâbiliyet hâsil edilmese bile bunun için sulh müzâkerâtını te'hîr etmenin muvâfık olmadığını ve binâenaleyh murahhaslar arasında mükâlemât neticesinde bile kolaylıkla anlaşmanın mümkün olacağı isbat olunarak, İzmit'te bir konferans toplanması teklif edilmiştir.

Bu muhaberât ve müzâkerât dahi evvelkiler gibi neticesiz kalmıştır. Beykoz ve Venedik'te bir konferansın ictimâ'ı birkaç kere mevzû'-ı bahs olmuş ise de Anadolu zaferi ânına kadar bunlardan hiç biri tahakkuk etmemiştir.

Esasen sırf Düvel-i İ'tilâfiye işgâli sayesinde İstanbul'daki hükûmete tâbî' olan Beykoz'a gitmek bizce kabil değildi ve ihtimal ki mezkûr kasabanın ismi, ictimâ'ı imkânsız kılmak için ileri sürülmüştür.

Cenova Konferansı

1922 Nisan'ında *Genes*'de iktisâdiyât âlemini ıslâh için Rusların da iştirâkiyle büyük bir konferans ictimâ'ı etmiştir. Bu konferansa davetimiz, tarafımızdan şâyân-ı arzu görülmüş ise de Düvel-i İ'tilâfiye ile resmen hâl-i harbde olduğumuz sebab-i hakikîyesiyle ve konferansın asıl maksadının

²³ İngiltere Başbakanı Lloyd George.

iktisâdî olduğu ve Avrupa devletlerine mahsus bulunduğu bahanesiyle işbu devletler bizi davetten imtinâ' etmişlerdir.

Rusya'nın bizi davet ettirmek için vâki' olan müracaâtları dahi Düvel-i İ'tilâfiye'ce reddedilmiştir. Esasen mezkûr konferans bir şeye muvaffak olmadan dağılmış ve İngiliz- Fransız rekâbetinin gittikçe iştidâd ettiğini göstermekten başka bir netice vermemiştir.

(35) 1922 Yazında Rusya ile Münâsebâtımız

1922 senesinde Rusya ile Yunanistan arasında tecdîd-i münâsebet mevzû'-ı bahs olmuş fakat mes'ele bizim Moskova'da yaptığımız teşebbüsât üzerine neticesiz kalmıştır.

1922 Temmuz'unda Ankara'da Mösyö Frunze ile akd olunan Türkiye-Ukrayna muâhedesinin nüsha-i musaddıklarını teâtî ve Rus ricâli ile temasla ihtisâsâtını hükûmetine bildirmek üzerine Harkov ve Moskova'ya giden Rıza Nur Beyefendi seyâhatından fevka'l-âde memnun olarak avdet etmiştir.

İran ile Münâsebâtımız

Lozan Muâhedesine kadar İran'la olan münâsebâtımızda mücâdele-i milliye esnâsında Simko nâmında bir sergerde İran'ın garb hâvalisine hemân hâkim olmuş ve uzun zamanlar İran Hükûmeti'yle adeta harb etmiştir. 1918 mütârekesini takib eden senelerde İngilizler, İran arâzisinin hudûdumuza mücâvir aksâmına muhtelif yerlerden getirdikleri Ermeni ve Nasturileri yerleştirmeye başlamışlardı. Bu teşebbüste bize karşı bir kasd bulunduğunun ve vilayât-ı şarkiyemiz asâyişine sû'-i te'sîr yapacağıının bedihî olmasına ve o sıralarda İran Hükûmeti'nin hudûdumuza mücâvir havâlîde hemen hiç nüfûzu bulunmamasına binâen Simko'nun Nasturilere olan adâveti ve evvelce aralarına girmiş olan kan davası dolayısıyla işbu İngiliz teşebbüsüne mâni' olması bizim için mücib-i fevâid olmuş idi.

Fakat bil'âhire İran Hükûmeti kuvvet bulub merkûmu tenkile başlaması üzerine komşu hükûmetin bu vaz'iyetini teshîl hakkında her şey yapılmış ve bu maksatla Ankara'ya gelen İran mümessili Mümtazüddeve'ye, Simko'ya muavenet etmediğimiz ve etmeyeceğimiz hakkında her türlü te'minât verilmiştir.

Esâsen merkûmun mağlûbiyetinden sonra güzerân olan vakayi' 1919 ve 1920'deki salifü'z zikr vakayi'e rağmen Simko'nun kimden yardım gördüğünü isbat etmek ve komşu İran'la aramıza sokulmak istenilen sû'-i tefehhüm zâil olmuştur.

İran'a 337 Sonbaharında İstanbul Hükûmeti'nce bir sefir i'zâmına teşebbüs edilmiş ise de memleketin yegâne meşrû hükûmeti Ankara'da bulunduğundan böyle bir tasavvurdan sarf-ı nazar (36) olunması tarafımızdan talep olunmuş ve bu bâbda alınan vaade rağmen bir müddet sonra esbak Umûr-ı Siyasiye Müdür-i Umûmisi Ahmed Reşid Bey'in Tahran'a müteveccihân hareket ettiği haber alınmış ve mûmâileyh Trabzon'da vapurdan aldırılarak bir müddet şehri-i mezkûrda alıkonulmuş ve ba'de İstanbul'a îade edilmiştir.

Kezâ harekât-ı milliye esnâsında İran Şâhı Rıza Şâh'ın Harbiye Nezâretinde bulunduğu sırada yâveri olan bir zâtı temas için Ankara'ya göndermiş olması ve Türkiye zaferinin İran halk ve matbûâtınca sürûrla karşılanması Türkiye-İran münâsebâtı itibarıyla şâyân-ı kayttır?.

Fethi Bey Siyâseti

Temmuz 1922 bidâyetinde berâ-yı tebdîl-i hava Avrupa'ya giden Dâhiliye Vekili Fethi Beyefendi âmâl-i milliyemiz dâhilinde sulh akdinin kan dökülmeden kâbil olub olamayacağını yeniden tahkîkine [...] edilmiş ve bu maksatla Avrupa ricâl-i siyâsiyesi ile temas etmesi kendisinden rica edilmiştir. Fethi Beyefendi'nin Paris ve Londra'daki temasları Temmuz nihâyetine ve Ağustos ayına müsâdiftir.

İşbu tarihlerde İngiltere Hükûmeti, Musul'da ilerlemekte olduğuna ve bizim bir hareket icrâ' etmeyişimize bakarak Yunanilere taarruz edeceğimize hüküm etmiş bulunuyordu. Diğer taraftan Londra'ya İstanbul'dan gelen haberler Anadolu'nun bî-tâb olduğu merkezinde idi. Fi'l-hakika biz de bu haberleri maksad-ı mahsûs ile tekzib şöyle dursun bunların takvîyesini mûcib olacak vaz'iyet-i zâhirîyeyi muhafazaya i'tina' ediyorduk. Buna binâen İngiltere'de artık sulh etmek arzusu zâil olmuş ve bir kış daha muharebe ile geçirtib bizi belki inhilâl ettirmek, bu olmasa bile [...] şerâitle sulha icbâr eylemek tecrübesinde bulunmak fikri hâsıl olmuştu.

Diğer taraftan o sırada aleyhimizdeki faaliyetleri dolayısıyla kısa bir müddet için tevkîf edilmiş olan iki Amerikalı'nın hiç yoktan Urfa ve Diyarbakır'da Ermeni ve Nasturilere zulm ettiğimize dâir propagandalardan ve Pontus vakayı' hakkında da yapılmakta olan aynı mahiyetteki propagandalardan o zamanki İngiliz Hükûmeti, harbi temdîd husûsunda beslediği ümit ve arzulara bir şekl-i meşrûiyyet verecek sûrette istifâdeye koyulmuş ve hatta bu muhayyel mezâlim dolayısıyla Düvel-i İ'tilâfiye Anadolu'ya bir tahkik heyeti bile göndermeyi istemişlerdi. Fakat biraz sonra kazanılan azim muzafferiyet tabîatiyle bu gibi arzu ve temennilere nihâyet vermiştir.

Za'fımıza ve taarruz kabiliyetimiz olmadığına kâil olan İngiliz Başvekili Mösyo Loyd Corc, bâlâda tahlil olunan 26 Mart 922 tarihli Düvel-i İ'tilâfiye sulh şerâitini bilâ kayd u şart kavil ile kendimizi müşkil bir vaz'iyete koymamızdan ictinâb etmiş olacaktır ki, bunları tebdil (37) ve teşdîd edebilmek için kapıyı açık bırakmak istemiş ve 4 Ağustos 922 tarihiyle Avam Kamarası'nda aleyhimizde uzun bir nutuk îrâd etmiştir.

Bu nutukta İngiltere ve Fransa'nın Mısır'da ve bi'l-hâssa Kırım Muharebesi'nde ve 93 Seferi'nde bize vâki' muavenet ve himâyelerinden başlayarak Harb-i Umûmî'ye duhûlümüzü tenkid ve 26 Mart 922'de bize teklif edilen mütârekeyi tahlil ile meşrut kıyâmımıza hücum etmiş ve biz bu tarz-ı hareketle ileride askeri bir adem-i muvaffakiyete uğrasak veya daha fena bir şekk tahakkuk etse bile nihayet 26 Mart şerâitiyle sulh yapabileceğimizi ümid etmiş isek, bunda yanılmış olduğumuzu ve işbu şerâiti kat'iyen istihsâl edemeyeceğimizi söylemiş ve Yunanistan'a bize karşı tam bir abluka icrâ'sı için mesâî edilebileceğinden ve Amerikalıların dahi tasdik ettikleri Pontus mezâlîmi üzerine Türkiye'de kalacak ekalliyetler için bizden fi'lî te'minât istemek zaruretinden bahs etmiştir.

Fethi Beyefendi'nin Avrupa seyâhatı anında İngiltere Hükûmeti mahâfilinde cârî olan zihniyet bu merkezde idi.

Fethi Beyefendi Paris'te hüsn-i kabul görmüştür. Fakat Londra'da başvekil ve hâriciye nâzırı tarafından birer bahane ile kabul edilmemiş ve ancak hâriciye müsteşarı ile görüşebilmiştir. Mûmâileyh de Fethi Beyefendi'nin ifadâtını Lord Kurzon'a bildireceği beyânıyla iktifâ' etmiştir.

Fethi Beyefendi İngiltere'nin mümkün mertebe sulhu tehir ederek muharebeler tamamen [...] bulduktan sonra şerâit-i sulhiyeyi emr etmek arzusunda bulunduğu ve binâenaleyh müzâkerât-ı sulhiye ile yakında bizce kabil-i kabul bir sulh istihsâl edilemeyeceği kanâatinde olduğunu hükûmete yazmıştır. Bu bâbdaki iş'ârâtı 15 Ağustos'ta alınmıştır.

Fethi Bey'in Lord Kurzon tarafından adem-i kabulünü îfâ için Royter Ajansı 10 Ağustos tarihli bir tebligâta Fethi Bey'in Paris'ten Londra için vize istediği vakit kimse ile görüşmek istediğini bildirmediğini ve günün birinde hâriciyeye gidib başkâtib tarafından kabul edildiğini, fakat müzâkere için geldiğine dâir bir şey söylemediğini ve eğer söylemiş olsa idi İngiltere'nin şark sulhu hakkında müttefikleri ile müzâkere eylediği için ayrıca müzâkerâta girişemeyeceğini kendisine cevâben bildirilmiş olduğunu i'lân etmiştir.

Hâlbuki Paris mümessilimiz Ferid Beyefendi, Fethi Beyefendi'nin Londra'ya Mösyö Loyd Corc ve Lord Balfour'la²⁴ görüşmeye gittiğini bizzat Paris'teki İngiliz maslahatgüzarına söylemiş idi. Mümessilimiz işbu Royter tebliği üzerine İngiliz maslahatgüzârına keyfiyeti tashih etmesi için yazdığı mektuba mûmâileyh cevab-ı red vermiştir.

(38) Diğer taraftan Mart ayında Yusuf Kemal Beyefendi Hâriciye Nâzırı tarafından kabul edilmiş iken Fethi Beyefendi'nin ayrı bir müzâkerât icrâ'sının kabil olmadığı bahanesiyle adem-i kabulü ancak bâlâda serd olunan mülâhazât ile kabil-i îzâhtır.

Mojen'in²⁵ şifahen vâki' beyânâtına müsteniden vekâlette bu bâbda evrak yoktur. Ve bu ana dek (...) kalmıştır.

Muzafferiyet-i mutlakamız ile neticelenen taarruzumuzdan evvel Ankara'da bulunan Cezzal (o vakit miralay) Mojen vâsıtasıyla bu konuda taarruz edib etmememiz hakkında Mösyö Puvankare'nin²⁶ mütâlaâsı sorulmuştur. Müşâr'ûnileyh aynı vâsıta ile bildirdiği cevabda, kan dökülmesini tavsiye edemeyeceğini fakat şâyed bir taaruzla memleketimizi kısmen olsun tahlîs ve sulhu te'mîn edeceğimizi ümid ediyorsak bunu yapmanın doğru olmayacağını söylemiştir.

Vekâlette bu bâbda evrak yoktur

İşbu vaz'iyet üzerine taarruz zarûrî olmuş ve Afyonkarahisar hücumuyla başlayan harekât-ı taarruz Dumlupınar melhamesinde Yunan kuvâ-yı aslîyesinin imhâsıyla neticelenmiştir. Ve ordumuz İzmir'e doğru ilerlerken İstanbul'daki müttelik orduları Başkumandanı Cezzal Harington'un bir telgrafi alınmıştır.

İzmir'in İstirdâdından Sonraki Vakayi'-i Siyâsiye

İzmir 9 Eylül'de istirdâd edildiği halde 23 Eylül'e kadar ne Düvel-i İ'tilâfiye ve ne de Yunanistan'ca yeni bir teklif vâki' olmamıştır. Bu müddet zarfında ordularımız tabîatiyle henüz istirdâd edilmemiş olan aksâm-ı vatanın tahlîsine koyulmuştur. Ve Çanakkale ve İstanbul üzerine yürümeye başlamışlardır.

(39) Çanakkale'de İngilizlerle oldukça gergin bir vaz'iyet hâsıl olmuş ve İngiliz Başvekili harbe karar verilmiş bir tavırla kıtaât-ı muâvene talebi zımında *aminius*'lara mürâcaât etmiş, fakat mürâcaâtı hemen her yerde ya tamamıyla redde ma'rûz kalmış veya bârid bir sûrette karşılanmıştır.

²⁴ Lord Arthur Balfour.

²⁵ Mougin

²⁶ Raymond Poincaré.

[...] ²⁷ tarihinde bir harp sefinesiyle İzmir'e gelen Mösyö Franklin Bulyon, Düvel-i İ'tilâfiye nâmına Trakya'nın derhal tahliyesiyle bize teslimini vaad ve buna mukâbil Boğazlarda bî- taraf addolunan menâtık üzerine inkişâf etmekte bulunan hareketin tevkîfini talep etmiştir. Mûmâileyh aynı zamanda Lord Kurzon'un sulh taraftarı olduğunu ve harb-cû olan Mösyö Loyd Corc'la mücâdele ettiğini söyleyip âmâl-i milliyemizin daha fazla kan dökülmeden kabil-i istihsâl olduğunu te'mîn eylemiştir. 23 Eylül 922 tarihinde ise Düvel-i İ'tilâfiye hâriciye nâzırları imzasıyla bir nota alınmıştır.

Bu notada Venedik veya sâir bir şehirde toplanacak olan ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat ve Sloven devleti ve Yunanistan'ın med'uvv bulunacağı bir konferansa murahhaslarımızı göndermeye muvâfakat edib etmeyeceğimiz sorulmakta ve müzâkerât esnâsında Boğazlardaki bî- taraf menâtık tarafımızdan asker gönderilmemesi şartıyla Edirne dâhil olmak üzere Meriç'e kadar Türkiye'nin bize îadesi hakkındaki arzumuzun hüsn-i nazarla görüleceği beyân ve Boğazlardan, ekalliyetten ve Cemiyet-i Akvâm'a duhûlümüzden de bahs olunmaktadır.

Bundan mâadâ bâlâda mezkûr olduğu vechile bî- taraf menâtık asker gönderilmemesi ve müzâkerât esnâsında Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın mürûr edilmesi şartıyla, konferansın in'ikâdından evvel Yunan kıtaâtının Düvel-i İ'tilâfiye kumandanlarının çizecekleri bir hattın gerisine çekilmesi için Düvel-i İ'tilâfiye'nin i'mâl-i nükûd edeceği vaad olunmakta ve bu bâbda görüşülmek üzere Mudanya veya İzmit'te bir ictimâ' akdı teklif edilmektedir.

Bu notaya 29 Eylül tarihiyle İzmir'den verilen kısa bir cevabda Mösyö Franklin Bulyon'un te'minâtına itimâden Çanakkale ve İstanbul istikâmetindeki yürüyüşün tevkîf edildiği bildirilmekte, Meriç Nehri'ne kadar Türkiye'nin derhal bize îadesi talep ve Garb Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri'nin Mudanya Konferansı'na murahhas ta'yîn olduğu ve mezkûr konferansın 3 Teşrîn-i Evvel'de in'ikâdı ilâve olunmaktadır.

Aynı notaya 4 Teşnievvel tarihiyle Ankara'dan mufassalan cevap verilmiş, sulh konferansı için İzmir teklif edilmiş, Boğazlar meselesi dolayısıyla Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetleri'nin dahi daveti talep olunması ve sâir mesâil (40) hakkında nokta-i nazarımız muaccelen bildirilmiştir.

²⁷ Belgede bu kısım silik olmakla birlikte Franklin Boullon'un İzmir'e geldiği tarih 28 Eylül 1922'dir.

Mudanya'da toplanmış olan murahhaslar, 11 Teşrîn-i Evvel'de Mudanya Mütârekesi'ni imzalamışlardır. Müzâkerât esnâsında Türkiye'nin Meriç'e kadar bize derhal iâdesinde ta'allül gösterildiğinden kıtaâtımız İstanbul istikâmetinde yürümeye devam etmişler ve Gökboza'ya²⁸ girmişler idi.

Mütârekenin ahkâm-ı mühimmesi, asker göndermemek ve sekiz bin jandarmadan fazla jandarma kıtaâtı bulundurmamak şartıyla şarkî Trakya'nın Meriç'e kadar derhal bize iâdesi ve Çanakkale Boğazı'nda sahile onbeş kilometreden fazla yaklaşılması ve İstanbul Boğazı mıntikasında da Darıca-Şile hattının geçilmemesi hususlarından ibarettir.

Muzaffer Garp Cephesi Kumandanı'nın pek yakın bir âtîde diplomasi mücâdelâtında ibrâz edeceği büyük kabiliyetlerin mukaddeme-i muvaffakiyeti bu konferans olmuştur.

Muhtelif muhaberâttan sonra sulh konferansının Lozan'da in'ikadı karargâr olmuştur.

---

²⁸ Gökboza: Gebze'nin diğer bir adı.

EK:

167 (12-9)
26/19

1003768

برای قسم
قدمات میلینک تشکیلاتی لوزان مؤلفانند قدر

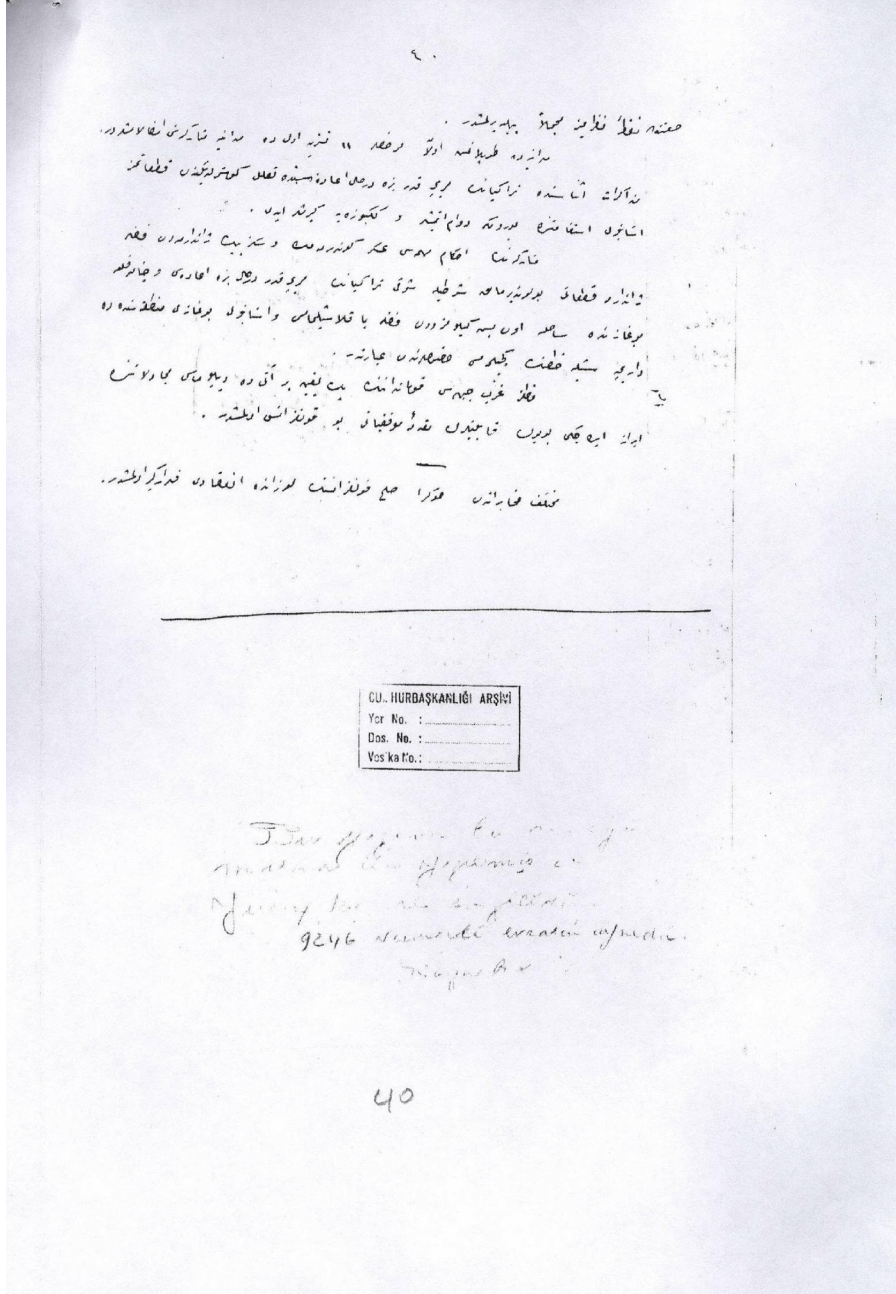
7-16
D 39
F 1-

روسیه ابر این تماس
 HINDEŞMALICI Aka
 Ser No. :
 Dos. No. :
 Vesika No. : 9097

22-11-6
D 65
F 76

400 Sokullu Konağı

۴۶ پیغام ۹۰۰ ده توکیر بریت مده بخت کنادو تعاقب تشکیلاتی کمتنت متال خایه
 هغه روسیه ابر این تماس، فریت بزه قاضی اولاد افطار و نایه هغه معومات موخدو
 اولدیفده، شرفک و با فاده روسینت هم باجهک افطار و نایه اولریت اوزده مستویه برکت
 اعزاز اولدور.
 لغتیه خارجیه تریه کراسان بی اهدیتت تحت یاسنده ابرین پتجو اعجاز افطار و نایه برکتیه
 بی افضله اید. شایه ۱۱ مایه ۹۰۰ ده آغده ده حکم و تریک و نایه آفرنده مستوی
 مزاجت آیدور. لغتیه اولدوقه طریقده کتیم جلیتیه ایدور برکتیه اولد و نایه کتیم
 جلد و نایه بیانده روسیه ابر این اهلک تاییسی ابر اوقه و نایه اولد برکتیه ایدور
 برکت سول ریز کون بزم فرمتور کت بخت روس کتیمو نایه ابر برکتیه تحقیق ده
 راض اید.
 هتیم روس خارجیه ناطق ابر تهمتور ۱۱ آغشور ۹۰۰ ده ریزر ایدور کتیمه هغه اولدور
 معلوم ده شایه ایدور. بر متال مزاجی برکتیوم ناطق ایدور کتیمه ایدور کتیمه
 ایدور، جولفا ستمور کتیمه ایدور کتیمه وضع و طریقیه توکیر ابر آذربایجان و نایه
 اولد و نایه کتیمه توکیر اید روسیه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه
 کتیمه اولد و نایه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه
 و نایه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه
 رفهریزک روسیه ابر این اهلک و نایه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه
 نایه اولدور کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه
 برکتیا ناطق کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه
 کتیمه اولدور کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه
 رفهریزک ایدور کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه
 ایدور کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه
 ۱۹ آغشور رفهریزک کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه کتیمه

Cumhurbaşkanlığı Arşivindeki belgenin ilk ve son sayfaları